

**ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ
АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ**

АНИЩЕНКО Олена Валеріївна

УДК 371.1:658.311.03](091)(477)

**ПРОБЛЕМА НАУКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ УЧНІВ
ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ І ПРОФЕСІЙНОЇ ШКОЛИ В ІСТОРІЇ
РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ І ПРАКТИКИ В УКРАЇНІ
(КІНЕЦЬ ХІХ – ХХ СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – „Загальна педагогіка та історія педагогіки”

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук**

Київ – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України, м. Київ.

Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член АПН України
Ничкало Нелля Григорівна,
Апарат Президії Академії педагогічних наук
України, академік-секретар Відділення професійної
освіти і освіти дорослих АПН України, м. Київ.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Вербицький Володимир Валентинович,
Національний еколого-натуралістичний центр
учнівської молоді Міністерства освіти і науки
України, директор, м. Київ;

доктор педагогічних наук, професор
Год Борис Васильович,
Полтавський державний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка Міністерства освіти і науки
України, проректор з науково-методичної роботи,
завідувач кафедри всесвітньої історії та методики
викладання історії, м. Полтава;

доктор педагогічних наук, професор
Нікітчина Світлана Олександрівна,
ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький педагогічний
університет імені Григорія Сковороди”, професор
кафедри управління освітою, м. Переяслав-
Хмельницький.

Захист відбудеться 30 вересня 2009 року об 11⁰⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.451.01 в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9, 5-й поверх, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України (04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9).

Автореферат розісланий 29 серпня 2009 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Лапасенко С.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність та доцільність дослідження. Якісно нові вимоги до підготовки фахівців зумовлюють актуальність модернізації вітчизняної системи освіти. На початку XXI століття особливого значення набувають проблеми неперервної освіти – освіти впродовж життя. На їх розв'язання спрямовані науково обґрунтовані педагогічні технології, що за своєю сутністю є наскрізними для різних ступенів та етапів навчання. Вони забезпечують раціональне використання ресурсу часу, а також психофізіологічних, матеріальних, фінансових й інших ресурсів суб'єктів педагогічної діяльності на основі упровадження особистісно орієнтованого підходу на засадах гуманізму, здоров'язбереження, тайм-менеджменту.

Як відомо, на шляху переходу від індустріального суспільства до інформаційного відбуваються докорінні зрушення у різних галузях діяльності. Інформатизація освіти як однієї з ланок загального процесу суспільного розвитку покликана впливати на підвищення ефективності навчання шляхом розширення обсягів інформації і вдосконалення методів її застосування, забезпечення користувачів інформаційними технологіями у навчально-виховному процесі, професійній діяльності. Поява нових галузей виробництва, новітнього обладнання істотним чином змінили характер і зміст праці, зумовили більш високі вимоги до їхньої загальноосвітньої, загальнотехнічної і професійної підготовки фахівців. Це актуалізує проблему наукової організації праці (НОП) учнів у навчально-виховному процесі загальноосвітньої і професійної школи. Забезпечення оптимального психоемоційного і розумового навантаження, створення сприятливих умов для праці, різнобічного розвитку особистості учнів, формування їхніх творчих здібностей потребують урахування специфічних законів пристосування організму людини до праці та розробки на цій основі відповідних науково обґрунтованих заходів.

Урахування анатомо-фізіологічних, психологічних особливостей впливає на підвищення працездатності суб'єктів педагогічної взаємодії, якісні показники навчально-виховної діяльності у загальноосвітніх закладах і навчально-виробничій – у професійних закладах освіти. З метою активізації пізнавальної самостійності, збереження фізичного й психічного здоров'я учнів важливо забезпечувати відповідність умов режиму навчання їхнім психофізіологічним особливостям, а також здійснювати науково обґрунтований вплив на формування й розвиток особистості, підвищення працездатності й функціональних можливостей організму, розширення його адаптаційних можливостей.

Результативність заходів з наукової організації праці можна забезпечити за умови творчої реалізації прогресивних ідей зарубіжних і вітчизняних концепцій, в яких ураховано результати педагогічних, санітарно-гігієнічних, соціально-економічних, психофізіологічних та інших досліджень, що істотним чином впливають на ефективність навчально-виховного, навчально-виробничого процесів. Розв'язання завдань наукової організації праці у закладах освіти можливе на основі міждисциплінарних досліджень, зокрема з технічних, економічних, медичних, біологічних, філософських, психологічних, педагогічних та інших наук. Викладене вище дозволяє стверджувати, що створення оптимальних умов для навчальної праці вихованців загальноосвітньої і професійної школи залежить від творчої співпраці

педагогів, психологів, лікарів, психотерапевтів, економістів, менеджерів освіти, спеціалістів з дитячої демографії, архітекторів, ергономістів та інших фахівців.

Незважаючи на те, що сучасний етап реформування вітчизняної освіти характеризується помітним посиленням уваги до проблем історії вітчизняної педагогіки, а також на наявність значної кількості історико-педагогічних досліджень, проблема історії наукової організації праці учнів загальноосвітньої і професійної школи і досі залишається поза увагою науковців. На нашу думку, саме результати дослідницької діяльності з наукової організації праці учнів на різних етапах розвитку загальноосвітньої і професійної школи сприятимуть подоланню відокремленості загальнопедагогічних концепцій від освітньо-культурних потреб сучасної учнівської молоді. Водночас різноманітні концептуальні підходи до проблеми організації праці на наукових засадах зумовлюють необхідність об'єктивного аналізу й оцінки досвіду наукової організації праці учнів в історії вітчизняної і зарубіжної педагогіки.

Упровадження результатів історико-педагогічних наукових пошуків у галузі наукової організації праці учнів сприятиме формуванню здорового способу життя учнівської молоді сучасної загальноосвітньої і професійної школи, попередженню комп'ютерної залежності дітей і підлітків та ін.

Системне дослідження проблеми НОП учнів потребує обґрунтування цілісного концептуального підходу до визначення її сутності та специфіки, розробки і реалізації цілеспрямованої системи заходів, запровадження відповідних курсів і спецкурсів у навчальний процес вищих педагогічних навчальних закладів, а також загальноосвітньої і професійної школи.

У вивчених нами виданнях дореволюційного періоду висвітлено переважно окремі санітарно-гігієнічні, психологічні, дидактичні аспекти організації праці учнів на наукових засадах (А.І. Анастасієв, В. Анрі, А. Біне, О.С. Віреніус, Ф.Ф. Ерісман, І.О. Сікорський).

Громадсько-політичні й соціально-економічні зміни, що відбувалися в Україні упродовж ХХ століття, об'єктивно зумовлювали посилення уваги органів державної влади та управління, науково-дослідних установ до розв'язання проблем наукової організації праці у галузі освіти. У 20-х роках ХХ ст. активізувалися загальнотеоретичні та прикладні дослідження з наукової організації праці (Й.М. Бурдяньський, М.А. Вітке, О.К. Гастев, О.А. Єрманський, П.М. Керженцев, В.Я. Підгаєцький, К.М. Янжул та ін.). Ґрунтовністю й прогностичністю характеризується науково-педагогічний доробок О.К. Гастєва у галузі професійної підготовки кваліфікованих робітників на засадах наукової організації праці.

Значний науковий інтерес для нашого історико-педагогічного пошуку становлять дослідження з психології, в яких опосередковано розглядаються проблеми НОП (С.Л. Виготський, В.В. Давидов, С.Л. Рубінштейн). Розуміння особистості у поєднанні з творчою продуктивною діяльністю відображено у творчому доробку Л.І. Анциферової, О.М. Леонтьєва, О.М. Ткаченка та ін. Проблемам психології навчальної діяльності присвячені окремі праці Л.Х.Каганова, Д.Ф.Крюкової, В.В.Рибалки та ін. Психологічні умови підвищення якості уроку, проблеми розвитку здібностей і мислення школярів, адаптації до різних видів праці досліджував Г.С. Костюк. Особистісний підхід як принцип вивчення і формування психіки трудівника обґрунтовував К.К. Платонов. Психологічні аспекти навчання і

самоосвіти школярів висвітлено у дослідженнях Ю.З. Гільбуха та ін. Ідеї цих дослідників мають важливе значення для вивчення наукової організації праці учнів в історико-педагогічному контексті.

Результати теоретичного осмислення окремих аспектів НОП учнів висвітлено у працях П.П. Блонського, Н.К. Крупської. Ґрунтовною історико-педагогічною розробкою окремих загальнопедагогічних проблем характеризуються наукові дослідження В.О. Вихрущ, Н.М. Гупана, Н.М. Дем'яненко, Л.М. Дуднік, М.Г. Заволоки, В.А. Лук'янової, В.К. Майбороди, Б.М. Ступарика. Предметом наукових розвідок вітчизняних і російських дослідників (Т.А. Бачинська, Л.Д. Березівська, Н.І. Белкіна, Л.А. Гоман, І.В. Зайченко, О.С. Соколовська, О.В. Сухомлинська та ін.) обрано педагогічну спадщину відомих діячів науки і освіти. Серед інших питань педагогічної творчості висвітлюються їх дидактичні погляди, які мають важливе значення для дослідницьких пошуків з наукової організації праці учнів.

Сучасні дослідники історії професійно-технічної освіти не вивчають проблему НОП учнів або розглядають окремі її складові у контексті інших питань, не виокремлюючи у самостійний напрям наукових досліджень (І.Л. Лікарчук, Н.О. Падун, С.Г. Улюкаєв та ін.).

Широкий спектр проблем наукової організації праці в школі відображено у монографії М.В. Черпінського. Ефективність факультативу з наукової організації праці для старшокласників загальноосвітніх шкіл Донецчини радянських часів розкрито у кандидатській дисертації А.Т. Сайка. Різні аспекти наукової організації педагогічної праці у радянський період, а також організаційно-методичні засади психопедагогіки знайшли відображення у творчому доробку І.П. Раченка.

Водночас теоретичне узагальнення досвіду наукової організації праці учнів на різних етапах розвитку загальноосвітньої і професійної школи в Україні, системний аналіз цієї проблеми не стали предметом спеціальних наукових досліджень.

Необхідність проектування навчально-виховного процесу у сучасних професійних і загальноосвітніх закладах на наукових засадах, відсутність комплексних фундаментальних праць з проблем НОП у галузі вітчизняної педагогіки зумовили вибір теми дисертаційного дослідження „Проблема наукової організації праці учнів загальноосвітньої і професійної школи в історії розвитку педагогічної науки і практики в Україні (кінець ХІХ – ХХ століття)”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до тематичного плану наукових досліджень Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України при розробці теми „Теорія і практика професійного навчання дорослого населення у ПТНЗ і на виробництві” РК №0107U011776 згідно з планом роботи відділу дидактики професійної освіти (з 2007 р. – андрагогіки) названого інституту.

Тему дисертації затверджено вченою радою Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України (з лютого 2007 р. – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України) (протокол №2 від 26 лютого 2004 р.) та узгоджено у Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол №5 від 25 травня 2004 р.).

Об'єкт дослідження: проблема наукової організації праці учнів на різних історичних етапах розвитку загальноосвітньої і професійної школи в Україні.

Предмет дослідження: тенденції, зміст, структура і періодизація розвитку наукової організації праці учнів загальноосвітніх і професійних навчальних закладів в Україні наприкінці XIX – впродовж XX ст.

Мета дослідження: схарактеризувати особливості розвитку НОП учнів у педагогічній теорії і практиці наприкінці XIX – у XX столітті й на цій основі обґрунтувати доцільність і можливості використання раціональних ідей історичного досвіду в реформуванні сучасної системи загальної і професійної освіти.

Хронологічні межі дослідження охоплюють кінець XIX – XX століття. Зміст дослідження хронологічно починається з кінця XIX ст., який характеризується промисловим переворотом у провідних галузях вітчизняної промисловості, прискоренням темпів розвитку машинної індустрії, бурхливим розвитком фабрично-заводської промисловості, будівельної і транспортної галузей. Стрімкий розвиток продуктивних сил, зростання аварійності й травматизму робітників потребували раціоналізації трудових процесів, науково обґрунтованого професійного добору кадрів. Потреби виробництва, економіки, торгівлі, культури актуалізували зміни в організаційно-педагогічних, змістових засадах розвитку загальної і професійної освіти. Саме у цей період відбувався розвиток гуманістичної педагогіки, загальної фізіології, загальної психології і шкільної гігієни, нагромадження значного експериментального матеріалу щодо індивідуальних особливостей людей. Подальший розвиток вітчизняної науково-педагогічної думки супроводжувався оновленням ідей дореволюційної експериментальної педагогіки, що набули поширення у практичній діяльності різноманітних науково-дослідних та освітніх закладів України. Кардинально змінювалася цільова й змістова структура усталеної вітчизняної системи освіти.

Дослідження хронологічно завершується XX століттям. Цей період характеризується соціально-політичними, суспільно-економічними явищами, реалізацією процесуальних аспектів і змістових складових реформування вітчизняної загальноосвітньої і професійної школи. Економічні й соціальні процеси наприкінці XX ст. в умовах виробництва нових матеріалів, прискореного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, оновлення завдань підготовки молоді до самостійної трудової діяльності детермінували підвищені вимоги до загальноосвітньої підготовки громадян і системи підготовки робітничих кадрів, що, в свою чергу, викликало потребу в розробці та впровадженні відповідних заходів з НОП.

Ми прагнули з'ясувати, як ідеї наукової організації праці учнів досліджуваного періоду втілювалися у педагогічній науці й практиці XXI ст., що зумовило об'єктивну потребу у частковому опрацюванні літературних джерел, виданих після 2000 р.

Зазначені хронологічні межі наукового пошуку уможливили комплексний аналіз проблеми наукової організації праці учнів в історії вітчизняної загальноосвітньої і професійної школи, виявлення основних тенденцій розвитку НОП, обґрунтування доцільності використання раціональних історико-педагогічних ідей у практиці сучасних закладів освіти.

Територіальні межі дослідження обмежуються тією частиною території України, яка наприкінці XIX – на початку XX ст. входила до складу Російської імперії, згодом – до Української Народної республіки, а пізніше – УСРР (з 1937 – УРСР) до СРСР. Ми не розглядаємо проблеми теорії і практики розвитку НОП учнів на західноукраїнських землях з огляду на її особливості у цьому регіоні й

можливість виокремлення як предмета спеціального наукового пошуку.

Завдання дослідження:

1. Вивчити загальний стан розвитку теорії і практики наукової організації праці у педагогічній науці.
2. Розкрити сутність ключових понять і структуру наукової організації праці учнів.
3. Теоретично обґрунтувати періодизацію розвитку наукової організації праці учнів загальноосвітньої і професійної школи в Україні.
4. Схарактеризувати особливості наукової організації праці учнів загальноосвітньої школи у контексті педологічних досліджень.
5. Виявити тенденції розвитку наукової організації праці учнів у загальноосвітніх і професійних навчальних закладах в Україні.
6. Проаналізувати основні напрями та організаційні форми професійно-педагогічної підготовки педагогів до організації праці учнів на наукових засадах.
7. Розкрити структуру професійно-педагогічної компетентності вчителя з наукової організації праці в умовах інформаційно-технологічного розвитку суспільства.
8. Вивчити підходи до підручникотворення у контексті наукової організації праці учнів.
9. Здійснити прогностичне обґрунтування міждисциплінарного підходу до НОП учнів загальноосвітньої і професійної школи.
10. Розробити і запровадити у вищих педагогічних навчальних закладах спецкурс з проблеми НОП учнів в історії розвитку загальноосвітньої школи в Україні.

Методологічну основу дослідження становлять філософські положення теорії наукового пізнання; положення теорій людського і культурного капіталу; концепції формування культури праці; філософські й соціально-психологічні положення, що розкривають багатоаспектність природи діяльності людини; принципи науковості, історизму; хронологічний та історіографічний підходи. Дослідження проблем НОП учнів ґрунтується на філософському вченні про людину як біосоціальну цілісність; теоріях особистості; положеннях щодо розвитку особистості у полікультурному просторі; загальнонаукових принципах системності, самоорганізації як засобах вивчення, становлення і розвитку педагогічних систем; філософських висновках і положеннях історичної науки про розвиток людства з урахуванням хронології; концептуальних положеннях психолого-педагогічних, медичних, технічних і суспільних наук; теорій виробничої і педагогічної ергономіки; ідеях сучасної філософії освіти, гуманізації і неперервності освіти.

Теоретичну основу дослідження становлять висновки і положення з проблем філософії неперервної освіти (В.П. Андрущенко, І.А. Зязюн, В.Г. Кремень), розвитку національної школи і виховання (Г.Г. Ващенко, В.В. Вербицький, О.І. Вишневський, О.С. Залужний, С.Ф. Русова, Я.П. Ряппо, С.О. Сірополко, І.П. Соколянський, Я.Ф. Чепіга), дослідження з історії освіти в Україні (Н.М. Гупан, Н.М. Дем'яненко, І.Л. Лікарчук, С.О. Нікітчина, Б.М. Ступарик, О.В. Сухомлинська), теорії і методики професійної освіти (С.Я. Батишев, Ю.Ф. Зіньковський, Н.Г. Ничкало, Ю.Г. Осовський, В.О. Радкевич, С.О. Сисоєва, В.О. Скакун), дидактики і методології педагогіки (А.М. Алексюк, Ю.К. Бабанський, В.П. Безпалько, С.У. Гончаренко, П.Ф. Каптерєв, Е.Г. Костяшкін, М.М. Скаткін), теорії і практики

виховання особистості (І.Д. Бех, Г.П. Васянович, Б.В. Год, П.Ф. Лесгафт, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський, К.Д. Ушинський), психології праці та психології виховання (П.П. Блонський, Л.С. Виготський, Ю.З. Гільбух, Ф.Р. Дунаєвський, Г.С. Костюк, В.А. Крутецький, К.К. Платонов, В.В. Рибалка, С.Л. Рубінштейн, І.О. Сікорський, Б.Й. Цуканов), наукової організації праці суб'єктів педагогічної взаємодії (О.К. Гастєв, І.В. Зельдіс, О.Г. Молібог, І.П. Раченко, А.Т. Сайко, М.В. Черпінський), фізіології і психофізіології праці (П.К. Анохін, В.М. Бехтерєв, Ф.Ф. Ерісман, С.О. Косілов, О.О. Навакатікян, І.М. Сечєнов, О.О. Ухтомський), гігієни праці (Д.Д. Бекарюков, Є.М. Вайнруб, О.С. Віреніус, В.В. Крижанівська, О.М. Марзеєв, А.М. Сердюк, І.П. Скворцов, В.Г. Фармаковський), педагогічної ергономіки (А.Т. Ашерев, В.П. Вовкотруб, С.О. Скидан), доробок учених з педагогіки праці (З. Вятровський, С. Качор, Т.В. Новацький), історії національної архітектури та архітектури будівель і проектування приміщень навчально-виховних закладів (О.І. Жовква, Л.М. Ковальський, Н.С. Савчак, Є.В. Софронов, В.В. Чепелик), менеджменту в освіті (В.С. Болгарина, Л.І. Даниленко, Л.М. Карамушка, Н.Л. Коломінський, О.І. Мармиза, Л.А. Онищук, Н.М. Островерхова), інформаційних і телекомунікаційних технологій в освіті (В.Ю. Биков, Р.С. Гуревич, М.І. Жалдак).

На різних етапах наукового пошуку використовувалися загальнонаукові **методи** теоретичного дослідження: хронологічний, історико-педагогічний аналіз наукових джерел, історичної та педагогічної літератури, законодавчих актів з метою визначення поняттєво-категоріального апарату й розкриття теоретичних аспектів досліджуваної проблеми; проблемно-цільовий аналіз матеріалів періодичної преси, результатів історичних, економічних, психолого-педагогічних досліджень з метою одержання необхідної інформації, виявлення тенденцій у розвитку НОП учнів. Ретроспективний аналіз досліджуваної проблеми дозволив вивчати її як явище, що формується відповідно до потреб суспільства на різних етапах його розвитку. Використовувалися синтез, порівняння, класифікація, узагальнення та систематизація виявлених фактів й інших дослідницьких даних з метою висвітлення маловідомих історичних фактів з питань наукової організації праці учнів, а також персоналістично-біографічний метод, який уможливив аналіз науково-педагогічної літератури, присвяченої відомим ученим у галузі наукової організації праці.

Джерельна база дослідження: фонди Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (ф. 707 – Управління Київського навчального округу), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ф. 166 – Народний Комісаріат освіти УРСР (з 1946 р. – Міністерство освіти УРСР), ф. 4609 – Державний комітет Ради Міністрів УРСР з професійно-технічної освіти), Державного архіву м. Києва (ф. 80 – Київська міська чоловіча гімназія Г. Стельмашенка, ф. 163 – Київська міська управа, ф. 1114 – міське ПТУ №13 Київського міжобласного управління професійно-технічної освіти), державного архіву Чернігівської обл. у м. Ніжині (ф. 1268 – Ніжинське ремісниче училище ім. А.Ф. Кушакевич, ф. 1355 – Борзнянська жіноча гімназія М.Н. Тимченко, ф. 4389 – Ніжинська технічна школа Чернігівської сільськогосподарської комендатури при Ніжинській міській управі, ф. 4390 – Ніжинська школа садівництва і шовківництва обласної сільськогосподарської інспекції, ф. 6121 – Ніжинський державний педагогічний університет ім. М.В. Гоголя, ф. 6125 – Мринський педагогічний

технікум), державного архіву Вінницької обл. у м. Вінниці (ф. 15 – Вінницьке реальне училище, ф. 54 – Вінницький учительський інститут, ф. 562 – Тростянецьке двокласне училище при цукровому заводі), Державного архіву Російської федерації у м. Москві (ф. 517 – Всеросійський союз учителів і діячів з народної освіти, ф. 1803 – Державний комітет з народної освіти при МНО Тимчасового уряду, ф. 7927 – особистий фонд „Гастев Олексій Капітонович”, ф. 2315 – Міністерство народної освіти Тимчасового уряду); Центрального історичного архіву м. Москви (ф. 126 – Московська рада дитячих притулків, ф. 215 – Московський сирітський інститут ім. Миколи I, ф. 371 – Перша Московська чоловіча гімназія); фонди бібліотек: Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського НАН України, державної науково-технічної МОН України, Національної парламентської бібліотеки України, державної науково-педагогічної бібліотеки ім. В.О. Сухомлинського, наукової бібліотеки ім. М. Максимовича, науково-довідкової бібліотеки державних архівів України, Російської державної бібліотеки, Державної наукової педагогічної бібліотеки ім. К.Д. Ушинського (м. Москва). Здійснено аналіз матеріалів офіційного діловодства з різних аспектів наукової організації праці у галузі освіти (законів, циркулярів, постанов, положень, наказів, статутів, правил і програм навчальних закладів), статистичних матеріалів, монографій, дисертацій, навчально-методичної літератури, матеріалів з’їздів і нарад, звітів про роботу окремих закладів освіти та органів управління ними, а також публіцистичної та аналітичної літератури.

Проаналізовано матеріали, опубліковані у журналах і збірниках наукових праць понад 30 найменувань („Русская Школа”, „Вестникъ воспитанія”, „Педагогическій Сборникъ”, „Журналь Министерства Народнаго Просвещенія”, „На путях к новой школе”, „Світло”, „Бюллетень Украинского Главного Комитета профессионального и специально-научного образования”, „Народное просвещение”, „Бюллетень Центрального Института Труда”, „Всеукраинский Институт труда. Труды”, „Інформаційний лист Лубенського РВНО”, „Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології”, „Радянська школа”, „Вісник Народного комісаріату освіти УСРР”, „Політехнічна школа”, „Советская педагогика”, „Вестник высшей школы”, „Професійно-технічна освіта”, „Профессиональное образование”, „Рідна школа”, „Психолог”, „Директор школи, лицею, гімназії”, „Відкритий урок. Плеяди”, „Педагогічний вісник”, „Среднее профессиональное образование”, „Народное образование”, „Педагогика”, „Гигиена и санитария”, „Экономика образования”, „PR в образовании”, „Психологическая наука и образование” та ін.), а також окремі електронні видання, бюлетені науково-дослідних установ, збірники наукових праць вищих навчальних закладів.

Вибір джерельної бази зумовлений метою і завданнями наукового пошуку, проблемно-тематичним спрямуванням і доцільністю реалізації міждисциплінарного підходу, оскільки тема дослідження вимагала пошуку таких матеріалів, які б дали змогу виявити його теоретико-методологічні та фактологічні аспекти.

Організація дослідження. Дослідження здійснювалося впродовж 2002-2009 рр. у чотири етапи.

На *першому етапі* (2002-2004) теоретично осмислювалася проблема, розроблялася програма дослідження, визначалися його мета, предмет й об’єкт, вивчався тематичний спектр історіографії дослідження, здійснювався загальний історіографічний аналіз проблеми, формувався поняттєво-термінологічний апарат

наукового пошуку.

На *другому етапі* (2004-2006) продовжувалося вивчення проблеми наукової організації праці у педагогічній теорії, формування джерельної бази дослідження. Вивчалася історична, філософська, соціально-економічна, психолого-педагогічна та інша література, законодавчі й нормативні акти, а також архівні документи. Здійснювалася систематизація і первинна обробка дослідницьких матеріалів.

На *третьому етапі* (2006-2007) поглиблено вивчалися та аналізувалися виявлені документи і матеріали, визначалися можливості та шляхи використання вивченого досвіду. Продовжувалося дослідження науково-педагогічних, архівних та інших джерел з теми наукового пошуку, здійснювалися систематизація й зіставно-порівняльний аналіз вивчених документів; готувалися до друку публікації з теми наукової роботи. Здійснювалася апробація результатів дослідження у доповідях і виступах на конференціях.

На *четвертому етапі* (2007-2009) узагальнювалися результати проведеного дослідження, аналізуватися нові документи, перевірялися концептуальні положення й висновки наукової роботи; здійснювалося оформлення тексту й видання монографії „Проблема наукової організації праці в історії розвитку педагогічної науки і практики в Україні (кінець XIX – XX століття)”. Було завершено оформлення рукопису дисертації. Визначалися шляхи використання у сучасних умовах раціональних ідей з історії розвитку НОП учнів. Здійснювалася розробка й апробація авторського спецкурсу для студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

Концепція дослідження. З метою об'єктивного наукового аналізу проблеми наукової організації праці учнів загальноосвітньої і професійної школи в Україні наприкінці XIX – у XX столітті використовувалися теорії, принципи, підходи (загальнодидактичні, історико-педагогічні, науковості, історизму, системності, теорії пізнання, теорії систем і теорії управління, системно- й особистісно діяльнісний підходи у пізнанні соціальних, педагогічних фактів, явищ, процесів, концептуальні положення філософії, соціології, педагогіки, психології, історії, ергономіки, економіки та ін.). Принципово важливим є той факт, що вибір міждисциплінарного підходу зумовив необхідність виявлення й вивчення історичних, психолого-педагогічних, економічних, соціологічних, медичних та інших джерел. Його використання уможливорює урахування результатів комплексних досліджень у різних галузях науки з метою оптимізації праці учнів і педагогів на педагогічному, психофізіологічному, санітарно-гігієнічному економічної та інших рівнях. Дослідницький пошук спрямовувався на виявлення специфіки наукової організації праці на різних етапах розвитку педагогічної науки і практики в Україні із урахуванням досягнень у різних наукових галузях, зарубіжного досвіду, особливостей соціально-економічних умов, методологічних засад, нормативно-правової бази НОП учнів на різних історичних етапах розвитку загальноосвітньої і професійної школи.

Відповідно до системного підходу, наукова організація праці учнів загальноосвітньої і професійної школи розглядається нами як цілісна проблема, комплексне явище, складові якого досліджуються як частини єдиного цілого. Водночас зазначимо, що специфічні особливості викладання різних навчальних дисциплін нами спеціально не вивчалися.

Враховуючи багатоаспектність досліджуваної проблеми, науковий пошук ґрунтувався на принципах природовідповідності (урахування закономірностей вікового розвитку й особливостей учнів, їхньої гендерної своєрідності, створення оптимального фізичного й розумового навантаження), валеологізації освіти і здоров'язберігаючому підході (передбачає конструювання й запровадження здоров'язберігаючих педагогічних технологій, формування освітнього простору, в якому виключається або мінімізується шкідливий для здоров'я вплив навчального закладу й середовища закладу освіти, передбачається забезпечення сприятливого фізичного й психологічного клімату). Було реалізовано функціонально-прикладний підхід (джерела інформації, що містять цінні фактичні матеріали, використовуються для науково обґрунтованого запровадження у практику). Соціокультурний підхід уможливив поєднання різноманітних детермінант матеріального й духовного характеру, що впливають на конструювання й впровадження відповідних заходів з наукової організації праці. Звернення до теорії функціональних систем дало змогу комплексно вивчити літературні джерела, в яких висвітлено фізіологічні стани учнів, які виконують розумову й фізичну працю, умови середовища закладів освіти, мету їхньої діяльності та ін.

Здійснюючи науковий пошук, ми виходили з того, що основні тенденції у розвитку НОП учнів і складові наукової організації праці не є сталими характеристиками. Вони зазнавали змін на різних історичних етапах розвитку загальноосвітньої і професійної школи.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягають у тому, що у вітчизняній педагогічній науці *вперше*: здійснено системний аналіз проблеми наукової організації праці учнів загальноосвітньої і професійної школи у педагогічній теорії і практиці в Україні на основі міждисциплінарного підходу; обґрунтовано періодизацію розвитку наукової організації праці учнів у загальноосвітній і професійній школі; виявлено тенденції та особливості розвитку наукової організації праці учнів на різних історичних етапах і виокремлено її структуру; у науковий обіг введено 60 архівних справ, в яких міститься близько 120 документів і матеріалів, а також факти, теоретичні ідеї з наукової організації праці учнів загальноосвітньої і професійної школи, раніше не відомі широкому загалу науковців; розроблено авторську хронологічну таблицю, яка охоплює 112 історичних фактів, подій і даних, що дали змогу цілісно схарактеризувати проблему НОП учнів на різних етапах розвитку загальноосвітньої і професійної школи в Україні; виявлено і проаналізовано основні напрями та організаційні форми професійно-педагогічної підготовки педагогів до організації праці учнів на наукових засадах; прогностично обґрунтовано міждисциплінарний підхід до наукової організації праці учнів загальноосвітньої і професійної школи із урахуванням здобутків вітчизняної і зарубіжної педагогічної науки і практики, інформатизації освіти; виявлено раціональні ідеї досвіду реалізації заходів з НОП у загальноосвітній і професійній школі наприкінці XIX – у XX столітті.

Уточнено і конкретизовано термінологічний апарат, сутність і зміст наукової організації праці учнів на основі міждисциплінарного підходу.

Подальшого розвитку набули положення щодо специфічності соціально-економічних умов, методологічних засад, нормативно-правової бази наукової організації праці учнів загальноосвітньої і професійної школи; наукової організації

праці учнів на виробництві; порівняльно-педагогічного аналізу НОП у вітчизняній і зарубіжній школі; ролі науково-дослідних установ у розвитку теорії і практики наукової організації праці учнів, а також підходів до підручникотворення.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці спецкурсу „Наукова організація праці учнів і педагогів в історії загальноосвітньої школи України” (за кредитно-модульною системою) для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр стаціонарної і заочної форм навчання, навчально-методичної літератури, методичних рекомендацій щодо наукової організації праці учнів, а також тематичного розділу бібліографічного покажчика, статей до „Енциклопедії освіти” (гол. ред. В.Г. Кремень; К.: Юрінком Інтер, 2008 р.) з досліджуваної проблеми. Результати наукового пошуку сприятимуть творчому використанню прогресивних ідей з наукової організації праці учнів XIX – XX ст. в умовах реформування вітчизняної системи освіти для раціоналізації навчально-виховного процесу у професійних і загальноосвітніх закладах. Матеріали дисертаційного дослідження сприятимуть створенню навчально-методичної літератури нового покоління з теорії й методики професійного навчання, історії педагогіки, технологій навчання й виховання. Дослідницькі матеріали доцільно використовувати для розробки кваліфікаційних характеристик різних професій, робочих карт, а також для вдосконалення навчальних програм з курсу історії педагогіки для вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації. Об’єктивний аналіз дослідницьких матеріалів та їх узагальнення є підґрунтям для подальших наукових розробок у галузі наукової організації праці.

Автором особисто здійснено розробку й упровадження авторського спецкурсу „Наукова організація праці в історії загальноосвітньої школи України” для студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

Результати дослідження впроваджено у Кам’янець-Подільському національному університеті (довідка № 22 від 5.06.2008), Львівському науково-практичному центрі професійно-технічної освіти АПН України (довідка № 117/12 від 2.07.2008), Республіканському вищому навчальному закладі „Кримський гуманітарний університет” (довідка № 21/1 від 15.07.2008), Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя (довідка № 04/1641 від 28.11.2008), Київському професійно-педагогічному коледжі імені Антона Макаренка (довідка № 16 від 28.01.2009).

Особистий внесок пошукувача. У методичних рекомендаціях з педагогічної практики студентів, опублікованих у співавторстві з І.І. Киричок, Н.М. Стрельніковою, Н.І. Яковець, автором викладено інструментарій проведення та оформлення результатів педагогічного дослідження під час педагогічної практики. У навчальній програмі й методичних рекомендаціях з курсу „Вступ до спеціальності”, підготовлених у співавторстві з Л.О. Дубровською, Т.І. Кригою, Н.М. Стрельніковою, М.І. Супруненьком, М.О. Шевчук, Н.І. Яковець, О.В. Яковцем, автору належить ідея упровадження відповідних змістових складових з окремих аспектів наукової організації праці студентів. У колективному посібнику „Вступ до спеціальності” автору належить виклад тем: №2, №2.1 (п.1), №2.2 (п. 4-5), №2.2 (п. 5.1), №4 (п. 6), №6, а також предметний покажчик посібника.

Вірогідність і аргументованість одержаних результатів забезпечуються методологічною і теоретичною обґрунтованістю вихідних положень дослідження з

використанням міждисциплінарного підходу; застосуванням комплексу взаємопов'язаних методів, адекватних його об'єкту, предмету, меті та завданням; використанням широкої джерельної бази, зокрема архівних документів і матеріалів, а також репрезентативністю використаних архівних і літературних джерел; апробацією у доповідях на конференціях; практичним використанням авторських навчальних посібників, спецкурсу, довідкових видань у навчальному процесі вищих педагогічних навчальних закладів.

На захист виносяться такі положення:

1. Тенденції розвитку наукової організації праці учнів загальноосвітньої і професійної школи на різних етапах розвитку вітчизняної освіти і науки зазнавали змін відповідно до потреб особистості й зумовлювалися педагогічними, суспільно-політичними чинниками і державною політикою у галузі освіти. Такими тенденціями є безсистемне упровадження складових НОП учнів у загальноосвітній і професійній школі; створення теоретико-методологічних засад наукової організації праці в освіті й водночас відокремленість наукових досліджень від практичної діяльності навчальних закладів, урахування зарубіжного досвіду НОП, обговорення теоретичних і методичних аспектів наукової організації праці учнів на численних конференціях і водночас нереалізованість їх резолюцій; відсутність комплексного нормативного забезпечення НОП учнів; відокремленість і розрізненість наукових пошуків з НОП учнів у науково-дослідних установах різних відомств, трансформація понять у галузі наукової організації праці.

2. Поняття НОП учнів загальноосвітньої і професійної школи являє собою комплекс науково обґрунтованих, перевірених на практиці заходів, що ґрунтуються на сучасних досягненнях у різних галузях науки, техніки і впливають на ефективність організаційних форм навчання, виховання й контролю на основі гнучкості в організаційно-управлінських рішеннях, використання методів, прийомів, засобів навчально-виховної діяльності, а також удосконалення естетичних, психофізіологічних, санітарно-гігієнічних, матеріально-технічних умов праці.

3. Зміст наукової організації праці учнів у вітчизняних закладах освіти із урахуванням темпів інформаційного розвитку суспільства, ускладнення виробничих та інших технологій складають: організація всієї діяльності учнів на основі принципів НОП; удосконалення управління і самоуправління; оптимізація умов праці і відпочинку; науково обґрунтоване облаштування робочих місць учнів; викладання НОП як окремої навчальної дисципліни, вивчення її елементів у процесі опанування основ наук; особистий приклад педагога (систематичне удосконалення ним організації своєї праці, усієї діяльності). Структура наукової організації праці учнів загальноосвітньої і професійної школи являє собою взаємозв'язок психологічної, фізіологічної, педагогічної (дидактичної і виховної), предметно-просторової, організаційно-управлінської і соціальної складових.

4. Професійно-педагогічна компетентність педагогів з наукової організації праці учнів в умовах інформаційно-технологічного розвитку суспільства являє собою взаємозв'язок психофізіологічної, інтерперсональної, гендерної, психологічної, діагностичної, інформаційно-технологічної, дидактичної, нормативно-правової, еколого-валеологічної складових.

Апробація результатів дослідження здійснювалася на міжнародних науково-практичних конференціях: „Науковий потенціал світу – 2004” (Дніпропетровськ,

2004), II Міжнародній науково-практичній конференції „Інновації у вищій освіті” (Ніжин, 2004, 2005), IV Міжнародній науково-практичній конференції „Освіта і школа XXI століття” (Чернігів, 2004), II Міжнародній науково-практичній конференції „Знаки питання в історії України: українська історія у східноєвропейському контексті” (Ніжин, 2004), IV Міжнародній науково-практичній конференції „Теоретичні та методичні засади розвитку професійно-педагогічної освіти у контексті європейської інтеграції” (Київ, 2005), Міжнародній науково-практичній конференції „Перспективні розробки науки і техніки – 2006” (Дніпропетровськ, 2006), VI, VIII Міжнародних науково-практичних конференціях „Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми” (Вінниця, 2006, 2008); II Міжнародній науково-практичній конференції „Стратегічні питання світової науки – 2007” (Дніпропетровськ, 2007), Міжнародній науково-практичній конференції „Проблеми і перспективи індустріально-інноваційного розвитку” (Алмати (Казахстан), 2007); III Міжнародній науково-практичній конференції „Професійне навчання персоналу – європейський вибір” (Ізмаїл, 2007), IV Міжнародній науково-практичній конференції „Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи” (Хмельницький, 2005, 2007), IV Міжнародній науково-практичній конференції „Динамика исследования – 2008”: (Дніпропетровськ – Софія (Болгарія), 2008); IV Міжнародній науково-практичній конференції „Nastolení moderní vědy – 2008” (Дніпропетровськ – Прага (Чехія), 2008), Українсько-польському форумі „Теоретичні та методичні засади розвитку педагогічної освіти: педагогічна майстерність, творчість, технології” (Київ, 2007), міжнародного наукового симпозиуму „Просвітницька діяльність Софії Русової” (Кам’янець-Подільський, 2006); *всеукраїнських* науково-практичних конференціях: „Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві” (Київ, 2003), IV науково-практичній конференції „Проблеми сучасного підручника” (Київ, 2004), „Художня освіта і суспільство XXI століття: духовні, культурологічні, мистецькі виміри” (Київ, 2004), Всеукраїнській науково-практичній конференції „Ідеї андрагогіки в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського та їх реалізація в сучасних умовах” (Сімферополь, 2008), VII Всеукраїнській науково-практичній конференції „Магістратура: творчі пошуки і здобутки в умовах участі України у Болонському процесі” (Київ, 2008), міжвузівській науково-практичній конференції „Особистісно орієнтований потенціал педагогіки В.О. Сухомлинського” (Кам’янець-Подільський, 2008), звітних конференціях Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України (Київ, 2005-2008), Інституту професійно-технічної освіти АПН України (Київ, 2006-2008), викладачів Ніжинського університету імені Миколи Гоголя (Ніжин, 2002-2004).

Дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук на тему: „Розвиток професійної освіти жінок в Україні (друга половина XIX – початок XX століття)” за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти було захищено у 2000 р. Її матеріали у тексті докторської дисертації не використовувалися.

Публікації. Результати дослідження висвітлено у 59 публікаціях (з них 55 написано без співавторів), у тому числі: 1 одноосібна монографія (обсягом 25,7 друкованих аркушів), 2 навчальних посібники (1 з них – одноосібний); 3 навчальних програми (2 з них – одноосібні), 29 одноосібних статей у наукових фахових

виданнях, 2 брошури – методичні рекомендації (у співавторстві), 1 бібліографічний покажчик (одноосібний), 21 найменування одноосібних статей і тез у збірниках наукових праць, збірниках матеріалів міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій, в „Енциклопедії освіти” (2008 р.). Загальний обсяг особистого доробку становить 61,6 авторських аркушів.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, списку умовних скорочень, 5-и розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаної літератури та архівних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації складає 518 сторінок машинописного тексту. Основний текст дисертації викладено на 398 стор. Робота містить 8 таблиць (7 сторінок) і 1 рисунок (1 сторінка), 15 додатків (38 стор.). Список використаної літератури включає 975 найменувань, з них 175 архівних справ і 23 – іноземними мовами.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження; визначено його об’єкт, предмет, мету, завдання і концепцію; розкрито джерельну базу; окреслено хронологічні й географічні межі наукового пошуку; схарактеризовано наукову новизну, теоретичне і практичне значення дисертаційного дослідження; обґрунтовано його методологічну основу; виокремлено положення, що виносяться на захист; викладено особистий внесок; наведено відомості щодо апробації одержаних результатів.

У *першому розділі* – „**Теоретико-методологічні проблеми наукової організації праці**” – на основі вивчення психолого-педагогічної, історичної, філософської, медичної літератури проаналізовано історіографію проблеми наукової організації праці у галузі освіти із відповідним її розподілом за тематичними блоками. Подано науково-термінологічний апарат наукової організації праці суб’єктів педагогічної діяльності, викладено сутність і методи досліджень наукової організації праці у загальноосвітній і професійній школі. Особливу увагу приділено аналізу змісту НОП суб’єктів педагогічної діяльності у контексті взаємодії різних наук. Здійснено періодизацію розвитку ідей з наукової організації праці учнів загальноосвітньої і професійної школи на різних історичних етапах їх розвитку.

Аналіз дослідницьких матеріалів (кінець XIX – XX ст.) показав, що загальнотеоретичне узагальнення досвіду наукової організації праці у вітчизняних закладах освіти, системний аналіз цієї проблеми не стали предметом спеціальних наукових досліджень. Вивчені нами наукові праці зарубіжних і вітчизняних учених досліджуваного періоду ми умовно об’єднали у такі групи: історико-педагогічні та загальнопедагогічні видання, з гігієни і санітарії, фізіології праці, загальної психології і психології праці, психогігієни, ергономіки, менеджменту в освіті.

Встановлено, що починаючи з середини минулого століття, переважали наукові й навчально-методичні праці, присвячені різним аспектам НОП учнів, педагогів загальноосвітніх шкіл і закладів профтехосвіти у певних хронологічних межах у різних регіонах СРСР (Р. Асадова, М.Г. Захаров, І.В. Зельдіс, О.А. Іншин, Л.Ф. Колесников, М.З. Пітіурішвілі, І.П. Раченко та ін.). Незважаючи на тенденційність виконання у дусі ідеології радянських часів, часто на досить обмеженій джерельній базі, вони містять цінні фактичні матеріали з досліджуваної проблеми. Водночас у них не відображено усіх економічних, соціальних, політичних

чинників, які впливали на формування організаційно-педагогічних засад діяльності професійних і загальноосвітніх закладів.

У розділі акцентовано увагу на цінності педагогічної спадщини М.В. Черпінського з проблем наукової організації праці у загальноосвітній школі (видання 1972 р., 1989 р.). Вивчення творчого доробку науковців 80-х років (А.А. Абасов, Ю.К. Бабанський, В.І. Боголюбов та ін.) сприяло формулюванню висновків щодо оптимізації педагогічної взаємодії, форм і методів обліку і контролю в школі, особливостей підготовки студентів педагогічних навчальних закладів до реалізації принципів НОП.

Починаючи з 90-х років минулого століття, дефініція „наукова організація праці” у психолого-педагогічній літературі й у формулюваннях тем дисертаційних робіт майже не використовувалися. Виняток становить дисертаційне дослідження Л.В. Кузьменко, присвячене проблемі наукової організації праці заступника директора з виховної роботи загальноосвітньої школи (1993 р.). Проаналізовані нами наукові роботи з порушеної проблематики досліджуваного періоду стосувалися здебільшого питань здоров'язбереження учнів, виховання культури праці школярів, створення сприятливого мікроклімату в учнівських колективах, оптимізації і раціоналізації навчальної роботи, організації дозвілля учнівської молоді, врахування індивідуальних особливостей учнів (С.М. Десятов, І.В. Кондакова, О.А. Люсікова, Н.П. Недоспасова, Л.В. Нестерова, О.П. Осіпова, Л.Д. Соломенко та ін.), і меншою мірою – різних аспектів наукової організації праці студентів вищих навчальних закладів, педагогів і директорів шкіл, майстрів виробничого навчання (Д.Ш. Матрос та ін.). У них йдеться про певні особливості розвитку педагогічної науки і практики, які можна розглядати у контексті НОП учнів з позицій історії педагогіки.

Виявлено, що наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. у контексті проблематики нашого дослідження значного поширення також набули історико-педагогічні праці, присвячені окремим персоналіям педагогів, періодам розвитку педагогічної науки і практики (Н.І. Белкіна, В.І. Беляєв, О.А. Барило, О.О. Дуда, С.М. Кондратюк, О.Д. Тапишпан, О.М. Таран та ін.). У ході нашого наукового пошуку на основі аналізу понад 100 літературних джерел не виявлено системних досліджень з історії розвитку ідей про НОП в освіті, сучасного стану теорії і практики наукової організації праці суб'єктів педагогічної діяльності, НОП як теоретико-методологічної проблеми. Не виявлено монографічних, дисертаційних праць, в яких би комплексно висвітлювалася зазначена проблема. Результати вивчення уможливили висновок про те, що історико-педагогічний аспект проблеми наукової організації праці суб'єктів педагогічної діяльності сучасними науковцями у галузі історії педагогіки та історії професійної освіти не розглядається й не виокремлюється як самостійний напрям наукових досліджень.

У розділі розкрито сутність основних понять, пов'язаних із НОП учнівської молоді (час, бюджет часу, умови праці, організація робочих місць, режим праці й відпочинку, планування діяльності, організація праці, наукова організація праці та ін.). На основі аналізу літературних й архівних джерел сформульовано визначення поняття наукової організації праці учнів як комплекс науково обґрунтованих, перевірених на практиці заходів, що ґрунтуються на сучасних досягненнях у різних галузях науки і техніки. Вони забезпечують ефективність організаційних форм

навчально-виховного процесу, контролю за рахунок гнучкості в організаційно-управлінських рішеннях, використання методів, прийомів і засобів педагогічної взаємодії, а також удосконалення естетичних, психофізіологічних, санітарно-гігієнічних, матеріальних умов праці. НОП учнів у загальноосвітніх і професійних навчальних закладах охоплює широкий комплекс проблем, серед яких – раціональне використання часу, створення оптимальних умов для праці й відпочинку, збереження і зміцнення здоров'я, всебічний розвиток особистості.

Оскільки науковій організації праці учнів притаманні не лише організаційні, а й педагогічні характеристики, її доцільно розглядати як органічне поєднання наукового, трудового, організаційно-управлінського, соціального, економічного аспектів із урахуванням специфіки педагогічної взаємодії.

Виходячи з основних положень міждисциплінарного підходу, у розділі обґрунтовано доцільність виокремлення взаємопов'язаних складових НОП учнів: педагогічної (як взаємозв'язок виховного й дидактичного компонентів), психологічної, фізіологічної, соціальної, економічної, організаційно-управлінської, просторово-предметної (рис. 1). Вони актуалізують можливість тлумачення НОП як комплексної категорії з позиції взаємодії різних наук.

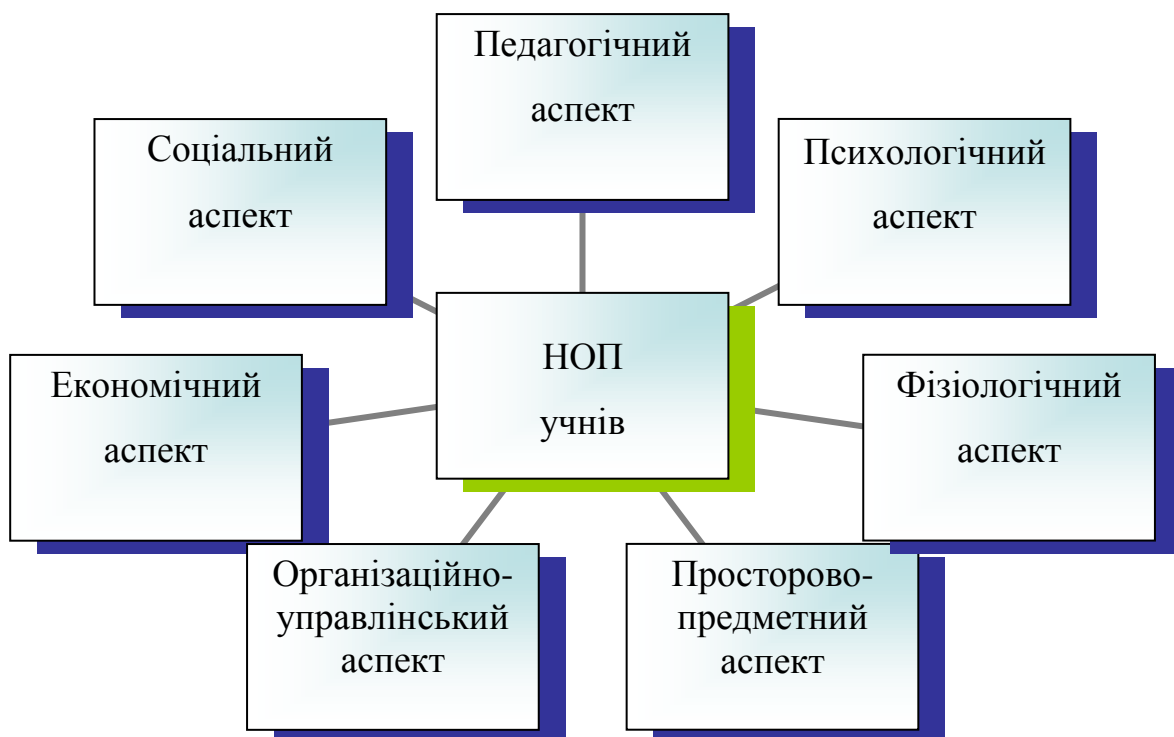

Рис. 1. Структура наукової організації праці учнів

Швидкі темпи розвитку науки, інформатизація суспільства зумовили трансформацію наукових понять. Поняття „НОП” поступово витісняється поняттям „тайм-менеджмент” у контексті ефективного планування робочого часу для досягнення цілей, забезпечення певними ресурсами, виокремлення пріоритетів та здійснення контролю виконання запланованого. Поняття „тайм-менеджмент” набагато вужче за змістом і не є тотожним дефініції „наукова організація праці”. На жаль, у сучасному науково-термінологічному апараті педагогіки в Україні тайм-

менеджмент, як і наукова організація праці, не набули поширення.

У розділі представлено авторську періодизацію розвитку НОП учнів загальноосвітньої і професійної школи: I період (кінець XIX – 1920 р.) – наукові пошуки із подальшою розробкою нормативного забезпечення навчальних закладів з урахуванням результатів досліджень у різних галузях науки і практики; II період (20-30-і роки XX ст.) – спроби наукового обґрунтування наукової організації праці учнів на педологічних засадах, формування методик професійного навчання; III період (40-50-і роки XX ст.) – запровадження численних державних заходів переважно із матеріально-технічного забезпечення загальноосвітніх і професійних шкіл, покращення їхнього санітарно-гігієнічного стану і медичного обслуговування учнів; IV період (60-70-і роки XX ст.) – активізація руху за наукову організацію праці учнів із декларативними пропозиціями на державному й громадському рівнях щодо його підтримки; V період (80-90-і роки) – розробка теоретико-методологічних засад окремих складових НОП учнів завдяки ініціативі окремих науковців, педагогів-практиків на фоні відсутності систематичної роботи у цій галузі.

Принципово важливе значення має те, що виокремлення цих періодів здійснено на основі аналізу нормативного забезпечення загальноосвітньої і професійної школи, матеріалів конференцій, звітів окремих відомств і навчальних закладів. Здійснена періодизація є умовною, оскільки вивчені нами архівні та літературні джерела не містять повної якісної і кількісної інформації щодо розвитку НОП учнів у загальноосвітній і професійній школі на теренах України досліджуваного періоду. Зміст наукової організації праці учнів зазнавав змін на різних етапах розвитку загальноосвітньої і професійної школи.

Таким чином, аналіз дослідницьких матеріалів уможливив висновок про те, що НОП є комплексним, міждисциплінарним поняттям, а характеристика наукової організації праці суб'єктів педагогічної діяльності потребує залучення результатів наукових пошуків з різних галузей знань. Результати проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що впровадження заходів з наукової організації праці можливе за умови реалізації комплексного підходу, що передбачає врахування досягнень у психолого-педагогічних, економічних, медичних, технічних науках, різних галузях біології, фізики, хімії та інших наук. Особливого значення набувають дослідження зокрема з ергономіки, гігієни праці, статистики.

У *другому розділі* – „**Наукова організація праці учнів у загальноосвітніх навчальних закладах в Україні наприкінці XIX – XX столітті**” – викладено особливості наукової організації праці школярів у досліджуваній період. На основі аналізу нормативно-правових, законодавчих документів, психолого-педагогічної літератури схарактеризовано сутність НОП учнів на різних історичних етапах розвитку загальноосвітньої школи. Особливу увагу приділено висвітленню організаційної складової діяльності шкіл, організації фізичного виховання, становлення інституту шкільних лікарів, санітарно-гігієнічним аспектам наукової організації праці учнів, а також особливостей підручникотворення. Висвітлено роль громадськості, науково-дослідних інститутів у контексті реалізації заходів з наукової організації праці.

У розділі обґрунтовано положення про те, що наприкінці XIX ст. – упродовж першого десятиліття XX ст. в окремих загальноосвітніх школах на теренах України почалося запровадження елементів наукової організації праці. Цей процес було

підтримано на державному рівні, проте він не набув масового характеру. Основна увага приділялася гігієнічній складовій розумової і фізичної праці учнів (О.С. Віреніус, Д.Д. Бекарюков, І.П. Скворцов, В.Г. Фармаковський), а також організації робочих місць (насамперед шкільних парт) для учнівської молоді, архітектурі навчальних будівель. Виявлено, що на теренах України будівництво шкіл здійснювалося по-різному. В окремих випадках їх будували без урахування чинних вимог, в інших – вони являли собою майже зразкові будівлі. Унікальні споруди земських шкіл у Полтавській і Чернігівській губерніях були зведені за проектами видатного українського етнографа, архітектора, педагога О.Г. Сластьона (за В.В. Чепеликом) на основі національних традицій і чинного на той час нормативного забезпечення.

Доведено, що у зазначений період відбулося становлення інституту шкільних лікарів, які здійснювали безпосередню практичну медичну діяльність, санітарно-гігієнічний нагляд, а також викладацьку, просвітницьку, дослідницьку роботу. Це сприяло науковому обґрунтуванню й організації педагогічного процесу на наукових засадах з метою адаптації школярів до умов навчання, попередження перевтоми, забезпечення раціонального режиму праці й відпочинку, підвищення ефективності навчальної діяльності шляхом раціоналізації режимів праці й відпочинку, розробки рекомендацій щодо створення ергономічно-відповідних шкільних меблів, визначення оптимальних розумових і фізичних навантажень, розробки санітарних правил і гігієнічних вимог до окремих видів занять і праці (навчання, підручникотворення та ін.). У сучасних умовах позитивні ідеї щодо історичного досвіду функціонування інституту лікарів у загальноосвітніх закладах доцільно враховувати при розробці здоров'язберігаючих освітніх технологій.

Виявлено, що у досліджуваній період підручникотворення здійснювалося за підтримки держави із залученням результатів досліджень зарубіжних учених і спеціалістів-практиків. Результати санітарно-гігієнічних досліджень враховувалися в організації навчального процесу відповідно до санітарних норм і гігієнічних вимог із подальшим забезпеченням підґрунтя для розробки й запровадження заходів з НОП школярів.

У розділі акцентовано увагу на багатстві історичного досвіду конструювання й обладнання робочих місць учнів у загальноосвітній школі (А.Ф. Брандт, Н. Прейс), що ґрунтувався на результатах тривалих медичних, психологічних, педагогічних спостережень, а також використанні інших методів досліджень. З різних причин цей досвід не було повною мірою реалізовано у навчальних інституціях наступних періодів. На наш погляд, обрахунки, зроблені відомими гігієністами, техніками та іншими фахівцями XIX – XX століття, а також раціональні ідеї щодо конструювання комфортних шкільних меблів заслуговують на увагу в сучасних умовах з метою забезпечення оптимальної організації педагогічного процесу на основі їх переосмислення, корекції із урахуванням сучасних наукових досягнень.

У розділі значну увагу приділено проблемі організації фізичного виховання школярів (П.Ф. Лесгафт, С.Ф. Русова, К.А. Шмідт). За показником організації фізичного виховання, школи дореволюційного періоду можна умовно об'єднати у три групи: 1) навчальні заклади, в яких реалізовувалася виражена, науково обґрунтована система організації рухової активності учнівської молоді; 2) навчальні заклади, в яких фізичне виховання здійснювалося епізодично; 3) навчальні заклади,

в яких організація повноцінного фізичного розвитку вихованців ігнорувалася. У школах першого типу були характерні створювалися гімнастичні майданчики і відповідно облаштовані приміщення, зали та ін. Тут організовувалися рухливі перерви, різноманітні вправи, запроваджувалися часова регламентованість занять, використання музичного супроводу на заняттях та ін. Фізичне виховання здійснювалося на принципах відповідності педагогічного впливу віковим особливостям, урахування моторних можливостей хлопців і дівчат, системного чергування навантажень та їх поступового збільшення. У контексті завдань НОП переважна більшість загальноосвітніх шкіл за рахунок активізації фізичної активності шляхом упровадження фізичних вправ й ігрової діяльності сприяли покращенню розумової праці, розвитку моторних здібностей вихованців, навичок саморегуляції, соціально-психологічної адаптації учнів, підвищенню загального рівня здоров'я, формуванню установок на здоровий спосіб життя та ін.

Реалізовані на початку ХХ ст. заходи щодо організації відпочинку учнів під час канікул спрямовувалися на підтримку високої працездатності, збереження передусім їхнього психічного, фізичного здоров'я (збільшення кількості вихідних днів, відкриття літніх дач-колоній, ігрових майданчиків, санаторіїв, наукове обґрунтування санітарно-гігієнічних, технічних вимог до будівель та окремих приміщень дач-колоній; педагогічних, гігієнічних вимог до їх внутрішнього розпорядку, рухового режиму й харчування, співпраця лікарів і педагогів у справі оздоровлення учнів тощо). Як свідчать архівні документи, за відсутності належних державних коштів, майже бездіяльності чиновників організований відпочинок вихованців вітчизняних шкіл під час канікул здійснювався переважно завдяки ініціативі приватних осіб, благодійних організацій, товариств.

Навчально-виховний процес шкіл у 20-х роках вибудовувався на основі педагогічних і рефлексологічних положень (О.С. Залужний, В.П. Протопопов, І.П. Соколянський). Використання знань про анатомо-фізіологічні особливості дитини, умовні й безумовні рефлексии уможливлювали його раціональну організацію. У 20-х – на початку 30-років здійснювалися психофізіологічні обстеження школярів із урахуванням ґрунтовних педологічних досліджень. Вони сприяли виявленню та здійсненню своєчасної корекції психічних станів учнів з метою запровадження заходів щодо збереження, зміцнення їхнього психічного здоров'я. Педологічні дослідження здійснювалися співробітниками санітарно-педологічних інститутів, кабінетів трудових процесів дитинства та ін. При Українській академії наук працювала секція „методів педагогічної праці”. На її базі було створено „комісію наукової організації шкільної праці та психотехніки”, члени якої розробляли „тести успішності”. Після відомої постанови ЦК ВКП (б) „Про педологічні викривлення в системі Наркомосів” (липень 1936 р.) педологічні й психотехнічні дослідження зазнали нищівної критики.

Узагальнення результатів вивчення вітчизняних літературних джерел 40-х – 50-х років дозволило встановити, що дефініція НОП практично не використовувалася, а у контексті організації праці переважно вживалися поняття „правильна”, „раціональна”. В їх змісті йшлося про гігієнічний аспект організації праці учнів на наукових засадах. На основі розроблених співробітниками науково-дослідних інститутів (зокрема, УНДІПу, Українського інституту комунальної гігієни) рекомендацій, одержаних у результаті ґрунтовних досліджень, було

запроваджено низку заходів з НОП школярів (покращення медичного обслуговування, облаштування робочих місць, оптимізація навчального режиму й літнього відпочинку, створення необхідних санітарно-гігієнічних умов), обґрунтування правил раціональної організації виробничого навчання учнів на наукових засадах (в умовах майстерень, сільському господарстві). Водночас, визнаючи незаперечну практичну цінність результатів дослідницької діяльності науковців, слід констатувати, що, на жаль, ця діяльність недостатньо спрямовувалася на подальшу співпрацю з педагогами-практиками досліджуваних ними навчальних закладів.

Виявлено, що 60-70-і роки характеризувалися певним посиленням уваги до проблеми наукової організації праці у вітчизняній загальноосвітній школі (запровадження факультативів з НОП для школярів (А.Т. Сайко), в яких передбачалося оволодіння навичками раціональної діяльності; проведення численних нарад (Київ) і науково-практичних конференцій (Москва, 1962, 1964; Донецьк, 1966; Севастополь, 1967), створення опорних шкіл з НОП, розробка відповідних пам'яток для школярів, створення фотокарток робочого дня, заповнення яких потребувало занадто багато формалізованої „паперової” роботи). Успішність впровадження принципів НОП у навчально-виховний процес загальноосвітньої школи передусім розглядалася як результат обов'язкової тісної взаємодії широкої громадськості, партійних і комсомольських організацій, педагогічних рад і методичних об'єднань педагогів, а також відділів народної освіти.

У розділі наголошено, що упродовж 80-90-х років рух за НОП у загальноосвітній школі в різних регіонах України перетворився на поодинокі заходи з організації праці учнів на наукових засадах. Результати наукового пошуку дають підстави констатувати відсутність розробки і реалізації комплексних заходів у цій галузі, появу протиріч між обґрунтуванням нагальності НОП учнів у тогочасних матеріалах з'їздів і водночас авторитарністю педагогіки, відсутність ґрунтовних наукових і навчально-методичних праць із зазначеної проблеми, а також відповідної підготовки педагогічного персоналу.

Водночас значна увага приділялася розробці й реалізації методичних рекомендацій щодо гігієнічних вимог до організації міжшкільних навчально-виробничих комбінатів (1987 р.), виробництва шкільного обладнання (1987 р.), розробці правил безпеки під час трудового навчання і літніх практичних робіт учнів Х-ХІ класів загальноосвітніх навчальних закладів у сільськогосподарському виробництві (1998 р.). Особливо важливе значення відігравала психологічна служба загальноосвітніх закладів (наказ Міносвіти СРСР, 1990 р.). У контексті НОП учнів її запровадження забезпечувало реалізацію індивідуального підходу до кожної дитини, психолого-педагогічне вивчення школярів, попередження їх психологічного перевантаження і невротичних зривів, викликаних умовами життя, навчання і виховання, а також створення сприятливого психологічного клімату у навчально-виховних закладах шляхом оптимізації форм спілкування педагогів з дітьми, педагогів з колегами і батьками, консультування працівників шкіл.

Характерним є те, що заходи з різних аспектів наукової організації праці учнів ініціювалися різними відомствами (міністерствами освіти, охорони здоров'я, праці). Однак координації зусиль цих відомств не приділялося належної уваги.

У третьому розділі – „Наукова організація праці учнів у системах початкової професійної і професійно-технічної освіти на теренах України наприкінці XIX – у XX столітті” – викладено особливості наукової організації праці учнів професійної школи у досліджуваній період. На основі вивчення нормативно-правових, законодавчих документів, педагогічної літератури схарактеризовано сутність наукової організації праці учнів на різних історичних етапах розвитку професійних шкіл, оскільки кожен етап, період розвитку промисловості (металургійної, будівельної, швейної та ін.) певним чином впливали на зміст навчальних дисциплін у професійних школах відповідних профілів, форми і методи виробничого навчання. Висвітлено педагогічні аспекти діяльності інститутів праці. Проаналізовано погляди відомих науковців на проблему наукової організації праці учнів, наукової організації навчально-виховного процесу у професійно-технічних навчальних закладах.

Виявлено, що наприкінці XIX ст. – 1920 р. у закладах нижчої професійної освіти почалося впровадження елементів наукової організації праці учнів. Незважаючи на підтримку цього процесу на рівні держави, він не набув характеру масового явища. Як й у загальноосвітній школі, у центрі уваги науковців і педагогів перебував гігієнічний компонент розумової і фізичної праці, а також організація робочих навчальних місць для учнів. На відміну від загальноосвітніх інституцій, у професійних школах цілеспрямоване фізичне виховання практично не здійснювалося. Зазначений період характеризувався розробкою вимог до навчальних майстерень, окремих методів, прийомів навчання відповідно до конкретної робітничої спеціальності, обсягів і методів „класного прикладного й загальноосвітнього викладання”; внутрішньої організації закладу, способів ведення у ньому виховної та освітньої справи, вимог до санітарно-гігієнічного стану будівель, медичного нагляду тощо.

На початку 20-х років відбулося становлення інститутів праці (Всеукраїнського інституту праці у м. Харкові, Центрального інституту праці (ЦІП) у м. Москві та ін.). Зокрема, співробітники Всеукраїнського інституту праці намагалися упроваджувати методи, „які давали б можливість достатньо точно формулювати не тільки діагноз, а ще й прогноз, ... щоб констатувати не лише наявність тих чи інших властивостей людини, а ще й ступені їх мінливості під впливом вправ або інших обставин”. Успішність розв’язання вищезазначених задач вони вважали „одним із найвизначніших завоювань людської культури” (М.Ю. Сиркін, 1923 р.). Реалізація розроблених в Інституті методик уможливлювала надання індивідуальних рекомендацій щодо обрання професії або групи професій, в яких людина могла виявити „найбільші можливі для неї успіхи”. Йшлося про пріоритетність людини, суспільства, а також запровадження наукових засад організації праці.

У розділі зазначено, що методики професійного навчання розроблялися співробітниками ЦІПу на засадах НОП (обов’язковість психофізичного та психотехнічного вивчення учнів із фіксацією його результатів у спеціальних картках, проведення гімнастики перед роботою або навчанням і після них, організаційна чіткість, боротьба з утомлюваністю зокрема за рахунок ритмізації рухів, раціональної побудови трудового режиму, раціональна організація робочих місць, їх оснащення, планування та ін.). Організація робочих місць учнів на наукових засадах, ґрунтовність вимог до точності й швидкості виконання роботи

для кожного періоду навчання, чіткий режим праці й відпочинку – усе це сприяло формуванню в учнів високої культури праці, досягненню її високої продуктивності, полегшенню виконання навчальних завдань.

Вивчення архівних джерел дало змогу виявити, що в окремих школах фабрично-заводського учнівства (ФЗУ) викладався курс „Організація й раціоналізація праці та виробництва” (вивчалися основні принципи організації соціалістичних форм праці, а також планування, управління, раціоналізації діяльності конкретного підприємства). Основні засади наукової організації праці учнів формувалися під час вивчення ними професійної гігієни, техніки безпеки. Збереженню здоров’я учнів сприяли заняття фізичної культури.

Виокремлення періоду 40-50-х років минулого століття пов’язуємо із затвердженням постанов, інструкцій і наказів Державного управління трудових резервів СРСР, Республіканського управління трудових резервів про організацію на підприємствах індивідуального і бригадного учнівства (1942 р.), про впорядкування теоретичного і виробничого навчання у ремісничих училищах (1943 р.), про готовність до зими шкіл ФЗУ (1944 р.) та ін. Відповідно до Закону УРСР „Про зміцнення зв’язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти” (1959 р.), ПТУ мали забезпечуватися відповідними приміщеннями, виробничим обладнанням і матеріалами для навчальних майстерень, лабораторій і кабінетів, оплачуваними робочими місцями на підприємствах (для виробничої практики). Наголошувалося на „створенні умов для успішного здійснення навчального процесу й опанування молоддю нової техніки, передової технології високопродуктивних способів праці” (запровадження виплати учням заробітної платні замість безкоштовного обмундирування й харчування та ін.).

Встановлено, що у нормативних документах 60-70 рр. (положеннях „Про професійно-технічні училища УРСР”, 1961 р.; „Про вечірні (змінні) професійно-технічні училища...”, 1962 р.; „Про технічні училища УРСР”, 1967 р.; „Правилах з техніки безпеки і виробничої санітарії...”, 1971 р.; положенні „Про виробничу практику учнів міських професійно-технічних і технічних училищ...”, 1975 р. та ін.), матеріалах науково-практичних і методичних конференцій йшлося про форми і методи НОП учнів у навчальних майстернях, на будівництві, підприємствах. Визнавалося за доцільне формування в учнів „відчуття часу” як засобу підвищення продуктивності праці у процесі навчання. Визначалися шляхи підвищення працездатності учнів на уроках виробничого навчання; підходи до організації та обладнання робочих місць учнів і майстрів виробничого навчання; способів і засобів навчання учнів прийомів розумової праці на різних уроках, у т. ч. вивчення найбільш складних тем навчальної програми із застосуванням раціональних методів навчання; оптимального розподілу навчального часу на уроках теоретичного й виробничого навчання, аналізу втрат навчального часу й способи їх попередження. Особлива увага приділялася плануванню навчальної діяльності; організації програмованого навчання й техніки безпеки; методиці проведення інструктажів, екзаменів; досвіду навчання учнів на будівельних об’єктах „передових методів праці кращих робітників базового підприємства”.

Вивчення умов праці учнів, гігієнічне обґрунтування норм виробітку підлітків у різних галузях промисловості й сільського господарства набуло актуальності у зв’язку із широким залученням підлітків до виробничої праці. Наприкінці 60-х років

було визнано за доцільне запровадження окремого курсу „Основи НОП” для учнів професійної школи, створення координаційної секції з наукової організації праці при Центральному навчально-методичному кабінеті професійно-технічної освіти УРСР.

Водночас виявлено, що переважна більшість заходів, спрямованих на створення належних умов для учнів, викладачів, майстрів та інструкторів виробничого навчання насправді являли собою буденні обов’язки учнівської молоді та співробітників училищ. Кількісний аспект планування заходів у галузі наукової організації праці не відповідав якісним показникам цього процесу.

На основі аналізу дослідницьких матеріалів 80-90-х років виявлено, що значна увага приділялася проблемі НОП педагогів, організації робочих місць учнів, обліку часу, цілеспрямованому плануванню педагогічного процесу, створенню сприятливих умов для праці й відпочинку суб’єктів навчально-виховної взаємодії. Незважаючи на певну заідеологізованість окремих заходів з наукової організації праці, у цілому вони сприяли забезпеченню ефективності діяльності педагогів й учнів тогочасних професійно-технічних навчальних закладів. У ході реалізації заходів щодо НОП учнів відбувалося вирішення економічних завдань (підвищення якості праці, раціональне використання технічного обладнання і матеріалів тощо), психофізіологічних (створення сприятливих умов праці у майстернях й на кожному робочому місці), соціальних завдань (підвищення змістовності й привабливості праці учнів, розвиток їхньої творчої активності у процесі навчання та ін.).

Акцентовано увагу на тому, що у 90-х роках заходи з НОП учнів були актуальними, але не набули подальшого розвитку через недостатність фінансування (застаріла матеріальна база, низький рівень інформатизації навчально-виховного процесу, недостатнє навчально-методичне забезпечення), відсутність цілісних досліджень у галузі організаційно-педагогічних засад діяльності професійно-технічних і загальноосвітніх навчальних закладів.

У *четвертому розділі – „Підготовка педагогів до організації праці учнів на наукових засадах наприкінці XIX – у XX столітті”* – висвітлено особливості підготовки педагогічних працівників у вітчизняних закладах педагогічної освіти на різних етапах їхнього розвитку. Здійснено ретроспективний аналіз окремих нормативних, навчально-методичних матеріалів з досліджуваної проблеми. У контексті підготовки вчителя до організації праці учнів на наукових засадах схарактеризовано вимоги до особистості педагога професійної і загальноосвітньої школи. Проаналізовано відображення проблеми НОП суб’єктів педагогічної діяльності у навчальних посібниках, підручниках з педагогічних і психологічних дисциплін, довідковій психолого-педагогічній літературі досліджуваного періоду. Під час аналізу навчальних планів, програм педагогічних навчальних закладів ми передусім намагалися акцентувати увагу саме на тих предметах, які сприяли розвиткові у майбутніх педагогів вмінь і навичок для реалізації заходів з організації праці учнівської молоді на наукових засадах.

Наприкінці XIX – до 20-х років XX ст. у професійній підготовці вчителів в Україні переважала орієнтація на індивідуалізацію навчально-виховного процесу. Підготовка педагогів до організації праці учнів на наукових засадах до кінця XX ст. здійснювалася опосередковано у ході вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу, під час практичної підготовки до викладацької діяльності. Наприкінці XIX –

на початку ХХ ст. ґрунтовністю вирізнялася підготовка вчителів гімнастики, оскільки фізичне виховання становило органічну складову загального виховання і сприяло розвитку фізичних, морально-вольових, розумових здібностей учнів, їхньому оздоровленню, пропаганді здорового способу життя, формуванню фізичної культури у контексті загальної культури особистості.

Встановлено, що в окремих нормативних документах, наукових публікаціях 20-х років ХХ ст. декларувалася необхідність обізнаності педагогів з основами наукової організації праці. На курсах з перепідготовки педагогічних кадрів для професійних шкіл відбувалося ознайомлення слухачів з методикою професійної підготовки робітничих кадрів, розробленою ЦППом. Викладалися також окремі курси з деяких аспектів НОП суб'єктів навчально-виховної діяльності. У навчальних планах курсів, що здійснювали підготовку педагогів для загальноосвітніх закладів, такі дисципліни не передбачалися. Водночас планувалося вивчення педології, гігієни, анатомії й фізіології дитини, психотехніки, санітарії, основ гімнастики та деяких інших предметів. Особливого значення надавалося педології як навчальній дисципліні комплексного характеру, що передбачала засвоєння певних знань у галузі соціології, психології, медицини, біології та інших наук. Йшлося про „педологізацію” педагогічної освіти.

Оволодіння змістом цих дисциплін педагогами професійних шкіл сприяло організації навчальної праці учнів на наукових засадах за рахунок індивідуалізації навчально-виховного процесу із урахуванням анатомо-фізіологічних, вікових та інших особливостей вихованців, створення сприятливих умов праці, раціонального використання психофізіологічних, навчально-методичних ресурсів в їхній подальшій професійній діяльності. Проте слід визнати, що у досліджуваній період психолого-дидактична складова підготовки педагогів у контексті порушеної нами проблеми залишала бажати кращого. У вимогах до особистості вчителя зокрема констатувалася необхідність його обізнаності на основах НОП (зазвичай без конкретних пояснень щодо доцільності використання таких знань, умінь у подальшій педагогічній діяльності).

У розділі зазначено, що з 60-х років для студентів педагогічних інститутів почалося введення спецкурсів з НОП. Як показало вивчення, вони характеризувалися однотипністю, переважанням теоретичних занять над практичними, незначним обсягом і здебільшого були віднесені до дисциплін за вибором.

Значна увага приділялася підвищенню рівня психологічної і гігієнічної підготовки майбутніх учителів. Навчальними планами педагогічних інститутів (70-і роки) передбачалися психологічне вивчення особистості школяра й дитячого колективу в цілому із подальшим складанням психолого-педагогічних характеристик, психологічний та гігієнічний аналіз уроків і виховних заходів у школі, аналіз умов життя у дитячих таборах тощо.

В умовах інформатизації суспільства, погіршення стану здоров'я суб'єктів педагогічної діяльності особливої актуальності набуває необхідність підготовки вчителів до організації праці учнів на наукових засадах, що потребує переструктурування навчальних програм психолого-педагогічного циклу на основі комплексного підходу із широким полем міжпредметних зв'язків, розробки концептуально нових підходів до організації післядипломної педагогічної освіти.

На основі аналізу навчально-методичних, довідкових видань психолого-педагогічного спрямування нами встановлено, що проблема НОП учнів у навчально-методичній літературі з педагогіки досліджуваного періоду не знайшла належного відображення.

У переважній більшості проаналізованих нами сучасних навчально-методичних джерел з педагогіки, а також праць радянської доби матеріали з наукової організації праці або взагалі відсутні, або подаються лише окремі відомості про санітарно-гігієнічний аспект організації педагогічної діяльності, при цьому НОП не виокремлюється в організаційно-управлінську складову педагогічного процесу. Виняток становлять навчальні посібники з педагогіки Ю.К. Бабанського для педагогічних навчальних закладів, праці з професійної педагогіки в авторстві С.Я. Батишева, навчальні посібники і словники за редакцією Н.Г. Ничкало, енциклопедичні видання за редакцією Б.М. Бім-Бада, педагогічні словники В.А. Міжєрикова, Є.С. Рапацевича та інших авторів.

Здійснений науковий пошук дає підстави дійти висновку, що змістове наповнення переважної більшості педагогічних словників, виданих наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., є обмеженим. У вітчизняних і російських довідкових виданнях (Г.М. Коджаспірова, І.М. Козловська, О.В. Скрипченко, З.І. Тюмасєва, М.Д. Ярмаченко, Н.В. Якса та ін.) бракує інформації щодо організації навчально-виховного процесу на наукових засадах. З огляду на актуальність досліджуваної проблеми у педагогічних словниках, хрестоматіях доцільно подавати відповідну інформацію з НОП суб'єктів педагогічної взаємодії із урахуванням сучасних досягнень у різних галузях науки і практики, вимог сьогодення. Актуальним також є привернення уваги співробітників науково-дослідних інститутів, кафедр педагогічної психології і спеціальних дисциплін до проблем підручникотворення у галузі педагогічної освіти, доцільним є оголошення конкурсів на створення відповідної навчально-методичної літератури.

У *п'ятому розділі* – **„Міждисциплінарний підхід у науковій організації праці учнів професійної і загальноосвітньої школи”** – схарактеризовано особливості проектування педагогічного процесу у професійних і загальноосвітніх навчальних закладах на засадах наукової організації праці учнів. Доведено, що проектування професійного навчання й загальноосвітньої підготовки молоді, а також ефективність функціонування загальноосвітніх і професійних шкіл можна забезпечити на основі врахування сучасних досягнень у медичних, педагогічних, психологічних, технічних та інших науках, у будівельній галузі, а також відповідних нормативно-правових актів на всіх етапах проектування й реалізації навчального, навчально-виробничого процесу у загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладах, у галузі менеджменту в освіті. Висвітлено сутність професійно-педагогічної компетентності педагога у галузі організації праці учнів на наукових засадах.

Акцентовано увагу на необхідності розробки науково обґрунтованих критеріїв оцінки навчальних програм, форм і методів навчально-виховної роботи, педагогічних технологій у цілому, навантаження й навчально-виробничого процесу у контексті безпеки для здоров'я суб'єктів педагогічної діяльності. З метою забезпечення якісного вітчизняного підручникотворення доцільно об'єднувати зусилля педагогів, лікарів, психологів, фахівців поліграфічної справи, експертів з

гендерних питань та інших спеціалістів.

На основі узагальнення дослідницьких матеріалів ми дійшли висновку, що організація праці учнів професійних і загальноосвітніх навчальних закладів на наукових засадах уможливорюється за таких умов: перевірки адекватності стану навчального, навчально-виробничого, позанавчального середовища навчально-виховних інституцій вимогам сучасних технологій навчання і виховання, а також відповідним нормативним документам; оптимізації обсягу навчального навантаження на основі психолого-педагогічного, гігієнічного обґрунтування відбору змісту навчання; планування та організації робочих місць учнів і педагогів із урахуванням результатів досліджень, досягнень у сучасних науках; аналізу дотримання вимог щодо забезпечення умов і режимів життєдіяльності учнів із подальшою розробкою науково-обґрунтованих рекомендацій; розробки методик визначення трудомісткості різних видів навчальної і викладацької діяльності з метою визначення умов удосконалення бюджету часу учнів і педагогів; впорядкування процедури контролю навчальних досягнень учнів із обов'язковою діагностикою їхнього психофізіологічного стану; створення постійного психологічного, медичного супроводу; забезпечення санітарно-гігієнічного контролю у галузі проектування, будівництва і раціональної експлуатації навчальних і ненавчальних приміщень, майстерень.

Встановлено, що особливо важливого значення мають набути заходи з психологічної діагностики безпечності середовища закладу освіти для всіх суб'єктів педагогічної діяльності, а також теоретичні й прикладні дослідження у галузі проектування й експертизи якості середовища закладу освіти у контексті забезпечення умов для успішного навчання, розвитку учнів, продуктивної діяльності учнів і педагогів.

У розділі наголошено, що реалізація вищевикладеного можлива за умови сформованості у педагога професійно-педагогічної компетентності (ППК) у галузі організації праці учнів на наукових засадах – комплексної характеристики, що передбачає наявність відповідних умінь, знань (з психології, педагогіки, теорії і практики управління, медицини, ергономіки, фізіології, а також безпеки життєдіяльності людини та інших наук), мотивації педагогів до формування здорового способу життя, дбайливого використання психофізіологічних і матеріальних ресурсів. Усі ці знання, вміння й навички доцільно розглядати у контексті взаємопов'язаних складових професійно-педагогічної компетентності – психологічної, гендерної, психофізіологічної, організаційно-управлінської, дидактичної, регламентно-нормативної, інформаційно-технологічної, еколого-валеологічної, комунікативної.

Виявлено, що професійно-педагогічна компетентність вчителя у галузі організації праці учнів на наукових засадах сприятиме оптимізації відносин суб'єктів педагогічної діяльності. Сформованість у межах складових ППК вищезазначених знань, умінь, навичок і здатність педагога застосовувати їх на практиці забезпечує результативність навчальної діяльності шляхом використання педагогами й учнями раціональних прийомів роботи, що сприяє економії часу (швидкочитання, планування діяльності, продуктивність у пошукові та опрацюванні необхідної інформації з різних джерел тощо); конструювання й реалізації гендерно орієнтованих, здоров'язберігаючих педагогічних технологій (створення

сприятливих умов для праці з відповідним обладнанням робочих місць, естетизацією простору закладу освіти; врахування вікових та індивідуальних особливостей хлопців і дівчат, науково обґрунтоване чергування праці й відпочинку, оптимальний вибір методів і форм навчально-виховної роботи й контролю навчальних досягнень, спілкування на демократичних засадах, адекватність у виборі заохочень і покарань тощо).

Доведено, що інформаційно-технологічна компетентність педагогів й учнів, їхня аудіовізуальна культура особливо важливого значення набувають в умовах інформатизації навчально-виховного процесу, запровадження дистанційних форм навчання. Незважаючи на наявність певних недоліків (у тому числі й можливість виникнення комп'ютерної залежності), у контексті НОП учнів дистанційне навчання має психологічні, педагогічні, ергономічні, економічні, соціальні, технологічні та інші переваги.

Підкреслено, що інформатизація навчально-виховного процесу у загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладах потребує плідної співпраці урядовців, педагогів, психологів, лікарів, ергономістів, соціологів, інженерів та інших фахівців, підприємців. Вищевикладене зумовлює необхідність розробки і впровадження заходів з наукової організації праці учнів на основі міждисциплінарного підходу.

ВИСНОВКИ

Відповідно до мети, концептуальних положень і завдань дослідження на основі комплексного аналізу архівних і літературних дослідницьких джерел зроблено такі висновки:

1. Загальнотеоретичне узагальнення досвіду наукової організації праці у вітчизняних навчальних закладах, системний аналіз цієї проблеми не стали предметом спеціальних наукових досліджень. У вивчених матеріалах (архівних джерелах, історичній, педагогічній, філософській, навчально-методичній літературі, періодичних виданнях, монографіях і дисертаціях, нормативно-правових документах) наводяться лише деякі інформаційні блоки з окремих аспектів НОП або фрагментарна, часом без посилань на джерела інформації, характеристика явищ, які можна трактувати у контексті наукової організації праці учнів. Хронологічна таблиця, складена на основі архівних і літературних документів, матеріалів, уможливила систематизацію основних фактів і подій з історії розвитку наукової організації праці у вітчизняній загальноосвітній і професійній школі. Вона зокрема дозволила встановити, що упродовж досліджуваного періоду в Україні не було централізованої установи, яка б комплексно розв'язувала проблеми розробки і запровадження заходів з наукової організації праці у педагогічний процес професійної і загальноосвітньої школи.

2. Конкретизовано поняття наукової організації праці учнів. Це дозволило встановлено, що НОП учнів, студентів являє собою комплекс науково обґрунтованих, перевірених на практиці заходів, що ґрунтуються на сучасних досягненнях у різних галузях науки і техніки і впливають на ефективність організаційних форм навчання, виховання й контролю на основі гнучкості в організаційно-управлінських рішеннях, використання методів, прийомів, засобів навчально-виховної взаємодії на засадах здоров'язбереження, економії часу, а також

удосконалення естетичних, психофізіологічних, санітарно-гігієнічних, матеріально-технічних умов праці. Основу наукової організації праці учнів мають складати результати вивчення витрат часу із подальшою розробкою заходів щодо його ефективного використання.

На різних етапах розвитку вітчизняної педагогічної науки і практики загальний зміст наукової організації праці у закладах освіти становили НОП учнів, НОП у діяльності педагога, наукова організація педагогічного процесу як певного виду праці, а також НОП в адміністративно-управлінській роботі. Обґрунтовано, що наукова організація праці учнів у загальноосвітній і професійній школі охоплює широкий комплекс взаємопов'язаних проблем (економія і раціональне використання часу, енергозбереження, піклування про збереження насамперед психічного, фізичного здоров'я на основі забезпечення сприятливих умов праці тощо). У контексті наукової організації праці учнів вирішальне значення мають оптимальний добір форм і методів навчання, створення сприятливих умов праці й відпочинку (правильна робоча поза учнів, чергування різних видів діяльності, ергономічно відповідні шкільні меблі та ін.), науково обґрунтоване обладнання робочих місць, оформлення навчальних і ненавчальних приміщень із урахуванням положень естетики, дизайну, ергономіки, навички планування навчальної і позанавчальної діяльності, психологічний клімат навчальних занять, сучасні технології роботи з джерелами інформації на електронних і паперових носіях.

Якісний аналіз джерельної бази у галузі гуманітарних, медико-біологічних, технічних та інших наук, а також новітніх наук, що виникли як суміжні на перетині декількох наукових галузей, дозволив виокремити і схарактеризувати такі аспекти наукової організації праці учнів: педагогічний, психологічний, фізіологічний, економічний, соціальний, просторово-предметний, організаційно-управлінський. *Педагогічний аспект* НОП учнів схарактеризовано як взаємодію дидактичної й виховної складових у контексті упровадження економічних, раціональних методів і форм організації навчання, виховання певних рис особистості, що сприяють економії і раціональному використанню часу та ін. *Психологічний аспект* було виокремлено, виходячи із необхідності забезпечення відповідності змісту, методів, засобів навчання, прийомів педагогічної взаємодії психологічним засадам побудови навчально-виховного процесу, психофізіологічним і віковим особливостям розвитку учнів.

Сутність *фізіологічної складової* наукової організації праці учнів нами проаналізовано у контексті дотримання оптимальних характеристик навчальної і викладацької праці, що дозволяє досягти їх високої ефективності із обов'язковою розробкою і подальшою реалізацією заходів, які захищають суб'єкти педагогічної взаємодії від впливу несприятливих факторів середовища закладів освіти. *Соціальний аспект* наукової організації праці висвітлено як уособлення задоволеності міжособистісними відносинами усіх суб'єктів педагогічної взаємодії (сприятливий мікроклімат, розвиток гендерної чуйності у вихованців, педагогів, адміністративного складу, обслуговуючого персоналу шкіл).

Просторово-предметну складову наукової організації праці схарактеризовано у контексті відповідності споруди навчального закладу в цілому, обладнання навчальних і ненавчальних приміщень, а також стану прилеглої території чинним нормативним документам й освітньо-культурним потребам тих, хто навчається,

особливостям навчальної і викладацької праці.

Організаційно-управлінський аспект наукової організації праці у закладах освіти виокремлено з урахуванням особливостей планування діяльності, умов навчальної, викладацької та адміністративної праці, збереження здоров'я, а також кадрового, матеріально-технічного, науково-методичного, інформаційного забезпечення, безпеки і благополуччя суб'єктів педагогічної взаємодії.

3. Розроблено авторську періодизацію розвитку наукової організації праці учнів загальноосвітньої і професійної школи в Україні, виявлено і схарактеризовано особливості наукової організації праці учнів на різних етапах розвитку вітчизняної загальноосвітньої і професійної школи.

I період (кінець XIX – 1920 р.). Його виокремлено як період наукових пошуків у різних галузях науки і практики із подальшою розробкою нормативного забезпечення навчальних закладів на основі результатів наукових досліджень (здійснення експериментальних досліджень з психології і педагогіки, шкільної гігієни, накопичення і первинного аналізу фактичного матеріалу з організації праці учнів на наукових засадах, затвердження наказів і постанов щодо санітарно-гігієнічного нагляду, медичного обслуговування учнів). Наприкінці XIX ст. – у 1920 р. набули поширення дослідження із санітарно-гігієнічних проблем діяльності закладів освіти, запровадження правил будівництва й облаштування навчальних будівель. На цьому етапі відбулося запровадження посади архітектора навчального округу, ініційовано розвиток інституту шкільних лікарів, упровадження викладання гімнастики. Набули поширення дослідження з експериментальної педагогіки із залученням даних психологічної науки. Водночас спостерігалася недостатність уваги до організаційних форм і методів навчання, змісту освіти, нормативно-правового забезпечення закладів освіти (переповненість класів, матеріальна незабезпеченість педагогів та ін).

Розроблення й упровадження заходів з наукової організації праці у професійній школі мало свою специфіку на різних історичних етапах її розвитку. В останній чверті XIX ст. – на початку 20-х рр. здійснювалися: розробка вимог до навчальних майстерень, апробація окремих прийомів навчання, спроби вираженого (відповідно до спеціальності кожного училища) поєднання предметів, обсягу й методів класного прикладного й загальноосвітнього викладання; медичний нагляд; внутрішня організація закладу, визначалися способи ведення виховної та освітньої справи, санітарно-гігієнічний стан будівель, фізичне виховання учнів.

II період (20-30-і роки XX ст.). Для нього характерні спроби теоретико-методологічного обґрунтування наукової організації праці учнів на педологічних засадах, розробка методик професійного навчання із урахуванням положень НОП, а також професійного відбору, запровадження навчальних курсів з наукової організації праці для учнів, організація і проведення численних тематичних науково-практичних конференцій з відповідної проблематики.

Упродовж 20-30-х років XX ст. значного поширення набули методи вивчення НОП учнів (хронометраж, експеримент, анкетування, спостереження та ін.). Запроваджувалися Дальтон-план із індивідуалізованим навчанням. Йшлося про стандартизацію „політехнічного устаткування”, облік навчальної праці учнями. Значна увага приділялася оздоровленню учнів (введення посад „інструкторів фізичного розвитку”, запровадження комплексів „Готовий до праці та оборони”,

„Будь готовий до праці та оборони” та ін.). Створювалися інститути праці, в яких розроблялися методики професійного навчання на засадах НОП, що спряло науковому обґрунтуванню організації професійної освіти (деталізовані вимоги до точності й швидкості роботи для кожного періоду навчання, науково організовані робочі місця, обов’язковість ґрунтового інструктування, використання детальних інструктивних карток) з метою покращення її якості й водночас скорочення термінів навчання, створенню належних умов для праці й відпочинку учнів, формуванню в учнів високої культури праці, досягненню її високої продуктивності, полегшенню виконання навчальних завдань.

Встановлено, що навчальними планами шкіл фабрично-заводського учнівства передбачалося викладання курсів, пов’язаних з різними аспектами наукової організації і раціоналізація праці та виробництва, вивчення основних принципів, організаційних форм соціалістичної праці, а також особливості планування, управління, раціоналізації діяльності конкретного підприємства. Викладалися професійна гігієна, фізкультура, техніка безпеки.

III період (40-50-і роки XX ст.). Характерними особливостями цього періоду було проведення численних державних заходів переважно із матеріально-технічного забезпечення загальноосвітніх і професійних шкіл, покращення їхнього санітарно-гігієнічного стану і медичного обслуговування учнів. З 40-х – упродовж 50-х років XX ст. значна увага приділялася виконанню численних постанов щодо нормативно-правового забезпечення шкіл, організації навчально-виховного процесу. Роки Великої Вітчизняної війни негативно позначилися на діяльності переважної більшості загальноосвітніх і професійних шкіл (недостатня кількість і необлаштованість приміщень, труднощі у матеріально-технічному, навчально-методичному забезпеченні, залучення учнів до численних суспільно-корисних справ, невідповідність кількісних та якісних характеристик діяльності педагогічного персоналу та ін.). У контексті НОП учнів важливого значення набували санітарно-гігієнічні, господарсько-економічні заходи, ініційовані міністерством освіти і міністерством охорони здоров’я СРСР.

Встановлено, що для професійної школи були характерні такі організаційно-педагогічні домінанти: визнання необхідності забезпечення закладів професійно-технічної освіти системи трудових резервів відповідними приміщеннями, виробничим обладнанням і матеріалами для навчальних майстерень, лабораторій і кабінетів, оплачуваними робочими місцями для учнів на підприємствах (для виробничої практики), виготовлення і використання „стаханівських засобів” з метою підвищення продуктивності праці учнів, створення умов для успішного здійснення навчального процесу й опанування молоддю „нової техніки, передової технології високопродуктивних способів праці”, а також чітко визначені обов’язки учнів, які сприяли вихованню дисциплінованості, культури праці.

IV період (60-70-і роки XX ст.). Цей період виокремлено як етап активізації руху за наукову організацію праці учнів із декларативними пропозиціями на державному й громадському рівнях щодо його підтримки. Він характеризувався посиленням уваги до науково-педагогічних досліджень з проблем НОП учнів, вивчення бюджету часу із складанням фотокарток робочого дня (їх оформлення створювало забагато паперової роботи), розроблення критеріїв і рівнів наукової організації праці учнів у дисертаціях і водночас відсутністю їх використання у

масовій загальноосвітній і професійній школі (за виключенням експериментальних закладів освіти). Було створено координаційну секцію з проблем наукової організації праці при Центральному навчально-методичному кабінеті професійно-технічної освіти державного комітету УРСР з професійно-технічної освіти. Проводилися регіональні й всесоюзні конференції, присвячені обговоренню різних аспектів організації праці учнів на наукових засадах. Набули поширення опорні школи з НОП, здійснювалася розробка і впровадження факультативів з наукової організації праці для школярів й окремого курсу „Основи НОП” – для учнів професійно-технічних навчальних закладів. У ході їх вивчення передбачалося формування навичок раціональної діяльності. Розроблялися відповідні пам’ятки для школярів. Широке залучення підлітків до виробничої діяльності актуалізувало проблему вивчення умов їхньої праці, гігієнічного обґрунтування норм виробітку для підлітків у різних галузях промисловості й сільського господарства,

Водночас формалізм у плануванні заходів з НОП учнів професійної школи, значна кількість планів з наукової організації праці негативно позначалася на їхній якості, оскільки з метою розробки відповідних заходів обиралися другорядні аспекти навчальної роботи. Наукова організація праці розглядалася як один із засобів формування комуністичного ставлення молоді до праці. Виявлено основні акценти досліджуваної проблематики у професійній школі, зокрема: форми і методи НОП учнів у навчальних майстернях, на будівництві, підприємствах на основі „передових методів праці кращих робітників базового підприємства”. Помітно посилилася увага до проблеми вивчення втрат навчального часу з метою підвищення продуктивності праці у процесі теоретичного і виробничого навчання, визначення шляхів підвищення працездатності учнів на уроках; організації та обладнання робочих місць учнів і майстрів виробничого навчання; способів і засобів навчання учнів прийомів розумової праці на різних уроках із застосуванням раціональних методів навчання (у т.ч. у галузі програмованого навчання і техніки безпеки); методики проведення інструктажів, екзаменів.

У період (80-і 90-і роки). До найважливіших ознак даного періоду належить розробка теоретико-методологічних засад окремих складових НОП учнів за ініціативою окремих науковців, педагогів-практиків на фоні відсутності систематичної роботи у цій галузі. Незважаючи на актуальність заходів з наукової організації праці учнів мала місце їх нереалізованість, спричинена соціально-економічними чинниками, відсутністю відповідного нормативного забезпечення, а також комплексних досліджень у галузі організаційно-педагогічних основ діяльності загальноосвітньої і професійної школи. Послаблення уваги до проблеми наукової організації праці учнів зумовлювалося суперечностями між обґрунтуванням нагальності наукової організації праці у матеріалах з’їздів і водночас авторитарністю педагогіки, відсутністю комплексних наукових і навчально-методичних праць з цієї проблеми, формалізмом у проектуванні й запровадженні заходів з наукової організації праці у попередні періоди, а також недосконалістю відповідної професійної підготовки вчителів. З огляду на відсутність ґрунтовних міждисциплінарних досліджень з організаційно-педагогічних основ НОП у діяльності загальноосвітньої і професійної школи цінні ідеї (розробка навчальних планів і програм, а також методик навчання й виховання для загальноосвітньої і професійної школи на засадах наукової організації праці,

створення предметних методичних комісій, масова підготовка педагогів і методистів-консультантів з НОП та ін.) залишилися практично не реалізованими.

4. У контексті педологічних досліджень у загальноосвітній школі реалізовувалися методики вивчення індивідуальних і „родових” особливостей учнів на основі врахування біологічного й соціального чинників, які у подальшому уможливлювали розробку і впровадження заходів щодо організації дитячої праці на наукових засадах відповідно до інтересів і трудових нахилів, подолання неспішності школярів, раціоналізації педагогічного процесу, створення оптимального навчального середовища навчальних закладів. Педологічні дослідження також дозволяли визначати коефіцієнт втомлюваності на уроках з різних дисциплін і на цій основі розробляти науково обґрунтовані заходи щодо режиму праці й відпочинку учнів. Незважаючи на помилки і прорахунки, педологічний напрям наукових досліджень сприяв реалізації ідей гуманістичної педагогіки на засадах природовідповідності, особистісної спрямованості виховання і навчання, створення умов для розвитку індивідуальних здібностей учнів, демократизації і соціалізації освіти.

5. Виокремлено такі тенденції розвитку наукової організації праці учнів загальноосвітньої і професійної школи на різних історичних етапах розвитку вітчизняної освіти і науки: зумовленість державною політикою у галузі освіти, а також педагогічними і суспільно-політичними чинниками; безсистемне упровадження складових НОП учнів у загальноосвітній і професійній школі; урахування зарубіжного досвіду наукової організації праці; розробка і впровадження методик професійного навчання на засадах наукової організації праці; створення теоретико-методологічних основ наукової організації праці учнів і водночас відокремленість наукових досліджень від практичної діяльності навчальних закладів (зокрема, розробленість критеріїв і рівнів НОП учнів у дисертаційних роботах й одночасно відсутність їх використання у масовій загальноосвітній і професійній школі (за виключенням експериментальних закладів освіти); обговорення теоретичних і методичних аспектів наукової організації праці учнів на численних конференціях й водночас ігнорування їхніх резолюцій на рівні держави; практично відсутність комплексного нормативного забезпечення НОП учнів; відокремленість і розрізненість наукових пошуків з наукової організації праці учнів у науково-дослідних установах різних відомств; трансформація понять у галузі наукової організації праці.

6. Комплексна ґрунтовна підготовка педагогів до організації праці учнів на наукових засадах у педагогічних навчальних закладах в Україні не здійснювалася й не виокремлювалася як самостійна складова їхньої професійно-педагогічної підготовки. Опосередкована професійна підготовка вчителів до реалізації принципів наукової організації праці учнів загальноосвітньої і професійної школи у різні хронологічні періоди здійснювалася під час лекційних, лабораторно-практичних занять у процесі вивчення спочатку педології, психології, педагогіки (пізніше – загальної, дитячої, педагогічної), гігієни, а значно пізніше – „навчального кіно” (згодом – технічних засобів навчання), спецкурсів з наукової організації праці. Спеціалісти з дошкільної педагогіки у 50-60-х роках також вивчали анатомо-фізіологічні особливості дітей, педіатрію. З 60-х років в окремих педагогічних інститутах для майбутніх педагогів запроваджувалися спецкурси з наукової

організації праці (серед інших дисциплін за вибором). Вони характеризувалися незначним обсягом, однотипним змістом, переважанням теоретичних занять над практичними.

Ретроспективний аналіз теорії і практики підготовки вчителів до реалізації принципів наукової організації праці у загальноосвітній і професійній школі досліджуваного періоду уможливив виявлення характерних особливостей педагогічної освіти. Це зумовлює об'єктивне осмислення основних тенденцій і пріоритетних напрямів розвитку з метою подальшої розробки її концептуальних засад відповідно до нагальних потреб модернізації педагогічної освіти в умовах інформаційного суспільства.

7. Вивчення вітчизняної і зарубіжної психолого-педагогічної літератури, термінологічний аналіз дозволили констатувати нерозробленість проблеми професійно-педагогічної компетентності вчителя у галузі організації праці учнів на наукових засадах. Професійно-педагогічну компетентність учителя у галузі організації праці учнів на наукових засадах нами виокремлено як комплексну характеристику, яку доцільно розглядати в єдності психологічної, дидактичної, психофізіологічної, гендерної, інтерперсональної, нормативно-правової, організаційно-управлінської, еколого-валеологічної, інформаційно-технологічної складових. Кожен із зазначених елементів у різному поєднанні передбачає наявність знань з менеджменту, психологічних, педагогічних, медичних, біологічних, технічних та інших наук. Основу професійно-педагогічної компетентності вчителя у галузі організації праці учнів на наукових засадах мають складати переконання педагога, його позитивна мотивація на реалізацію навчально-виховного процесу на науково обґрунтованих дидактичних засадах, принципах діалогічної взаємодії, оптимізації, природовідповідності, індивідуалізації навчально-виховного процесу, здоров'я- й ресурсозбереження та ін.

8. Виявлено й проаналізовано підходи у розвитку підручникотворення у контексті наукової організації праці. На початку XX ст. було розроблено науково обґрунтовані санітарно-гігієнічні, педагогічні, технічні вимоги до навчально-методичних видань, що відповідали тогочасному рівню розвитку науки. Поступово і дослідницькі кабінети з підручникотворення, і науково обґрунтовані вимоги до навчальних праць залишилися поза увагою науковців. Наприкінці XX ст. у зв'язку із помітним погіршенням стану здоров'я учнівської молоді та запровадженням інформаційно-комунікаційних технологій актуалізувалися дослідження у галузі вітчизняного підручникотворення для загальноосвітньої і професійної школи, у т. ч. створення електронних навчальних видань. В умовах інформатизації освіти потребують наукового обґрунтування вимоги до навчально-методичних праць на електронних і паперових носіях, що уможливорюється за умови співпраці педагогів і психологів, поліграфістів, ергономістів, психолінгвістів та інших фахівців.

Здійснений аналіз дав змогу довести, що у сучасних закладах освіти спостерігається ігнорування певних науково обґрунтованих дидактичних, санітарно-гігієнічних, ергономічних вимог до організації педагогічного процесу, регламентації часу виконання домашніх завдань, раціональних ідей щодо організації навчальної праці й відпочинку учнів. Безпідставно забутими є окремі методи досліджень наукової організації праці суб'єктів педагогічної діяльності, оскільки одержані дані у результаті їх використання уможливлюють розробку й реалізацію заходів щодо

раціоналізації навчальної і викладацької праці.

9. Результати проведеного дослідження уможливляють обґрунтування науково-методичних рекомендацій з наукової організації праці учнів у загальноосвітніх і професійних навчальних закладах:

- нормування учнівської і педагогічної праці на основі відповідних фізіологічних, психологічних та інших критеріїв оптимальної організації різних видів діяльності;

- забезпечення умов для створення оптимального матеріально-просторового середовища професійної і загальноосвітньої школи, що передбачає здійснення навчально-виховного процесу на засадах здоров'язбереження;

- розроблення навчально-методичного забезпечення для загальноосвітньої і професійної школи на основі дидактичних, психологічних, санітарно-гігієнічних та інших вимог із урахуванням результатів сучасних досягнень у різних галузях науки, техніки;

- здійснення комплексної експертизи організаційних форм навчання й контролю, сучасних педагогічних технологій із подальшою розробкою психолого-педагогічних основ використання інформаційних технологій навчання у загальноосвітній і професійній школі;

- концептуальне обґрунтування гуманізації праці учнів і педагогів на основі впровадження соціально орієнтованих просвітницьких програм, сучасних санітарно-гігієнічних норм, правил техніки безпеки, оптимізації режимів праці й відпочинку, розробки заходів з попередження комп'ютерної залежності дітей і підлітків та ін.;

- теоретичне обґрунтування й апробація гуманістично орієнтованих моделей освітнього менеджменту з урахуванням результатів детального педагогічного, культурно-антропологічного й етносоціологічного аналізу;

- координація діяльності фахівців з різних спеціальностей з удосконалення нормативної документації, в якій визначено гігієнічні, ергономічні та інші вимоги до умов навчання у загальноосвітній і професійній школах, а також регіональних органів освіти, охорони здоров'я, санітарно-епідеміологічної служби з метою покращення медичного обслуговування суб'єктів педагогічної діяльності, нормування праці, налагодження оптимального санітарно-гігієнічного режиму навчальних закладів.

Запропоновані заходи у межах виокремлених і схарактеризованих вище складових наукової організації праці мають розроблятися у тісній співпраці педагогів, психологів, ергономістів, гігієністів, лікарів, консультантів з управління й інших фахівців. Інтенсифікація навчального процесу має ґрунтуватися на оптимальному поєднанні традиційних та інноваційних форм, методів, прийомів і засобів навчання, а також інформатизації освіти, що передбачає запровадження сучасних інформаційних технологій навчання. Потребує ґрунтовних досліджень проблема автоматизації методик психофізіологічного й психологічного обстежень учнів із подальшою розробкою банку даних і математичною обробкою одержаних результатів. Реалізація зазначеного сприятиме формуванню гуманістичної парадигми освіти, згідно з якою у змісті, методах, принципах навчання і виховання пріоритетного значення набувають ресурсозберігаючий, творчий і самостійний, інтелектуально орієнтований, диференційований характер діяльності усіх учасників педагогічної взаємодії. За таких умов найвищою метою освітнього процесу стає

формування людини як цілісної особистості.

10. На основі одержаних дослідницьких матеріалів розроблено й особисто впроваджено спецкурс для студентів, фахівців педагогічних спеціальностей, в якому відображено особливості наукової організації праці учнів і вчителів на різних етапах розвитку загальноосвітньої школи в Україні (кінець XIX – XX ст.) із визначенням можливостей подальшого використання раціональних ідей історико-педагогічного досвіду НОП у навчально-виховному процесі сучасних закладів освіти. Спецкурс зорієнтовано на ознайомлення студентів на основі міждисциплінарного підходу із сутністю ключових понять, структури НОП учнів і педагогів, особливостями підготовки майбутніх учителів до організації праці учнів на наукових засадах і наукової організації праці суб'єктів педагогічної діяльності у загальноосвітній школі у різні хронологічні періоди її розвитку; організацію науково-дослідної роботи студентів з проблем НОП у вітчизняній педагогічній теорії й практиці; розвиток мотивації майбутніх учителів до здійснення комплексної експертизи сучасних педагогічних технологій; формування гуманістичного світогляду педагогів, здатності до діалогічної взаємодії з вихованцями.

Ми вбачаємо значну продуктивність історико-педагогічних, порівняльних наукових пошуків у комплексному поєднанні з результатами дослідницької діяльності в інших галузях науки і практики, спрямованому на вивчення наукової організації праці у закладах освіти як міждисциплінарної проблеми.

Серед перспективних напрямів подальших досліджень у галузі НОП учнів і педагогів вважаємо за можливе виокремити психолого-педагогічне й санітарно-гігієнічне обґрунтування навчальної праці в умовах інформатизації освіти, вивчення ролі інформаційно-комунікаційних технологій у забезпеченні дидактичних засад наукової організації праці суб'єктів педагогічної діяльності, обґрунтування змісту й форм наукової організації праці у професійній підготовці дорослих, у т. ч. безробітного населення, в умовах виробництва, порівняльний аналіз зарубіжного досвіду наукової організації праці учнів і педагогічного персоналу, дидактичне обґрунтування дистанційного навчання.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Аніщенко О.В. Проблема наукової організації праці в історії розвитку педагогічної науки і практики в Україні (кінець XIX – XX століття) : [монографія] / О.В. Аніщенко ; наук. ред. Н.Г. Ничкало. – Ніжин : ПП Лисенко М.М., 2008. – 355 с.

Навчально-методичні посібники, методичні рекомендації

2. Яковець Н.І., Аніщенко О.В., Дубровська Л.О., Крига Т.І., Литвиненко Л.І., Стрельніков М.А., Стрельнікова Н.М., Яковець О.В. Вступ до спеціальності : навч.-метод. посібник для студентів педагогічних закладів освіти / за ред. Н.І. Яковець. – Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2006. – С. 21-32, 63-64, 82-84, 97-104, 144-147, 162-167.
3. Аніщенко О.В. Гендерні дослідження у педагогічній науці та практиці : навч. посібн. / О.В. Аніщенко; за ред. Г.М. Лактіонової, Н.І. Яковець. – Ніжин : Міланік, 2007. – 122 с.

4. Організація педагогічної практики в педагогічному університеті студентів заочної форми навчання : методичні рекомендації / Яковець Н.І., Аніщенко О.В., Киричок І.І., Стрельнікова Н.М. – Ніжин : РВВУ, 2003. – 61 с.
5. Вступ до спеціальності : методичні рекомендації до семінарських та лабораторних занять / автори-упорядники : Яковець Н.І., Аніщенко О.В., Дубровська Л.О., Крига Т.І., Стрельнікова Н.М., Супруненко М.І., Яковець О.В. – Ніжин: Вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. – 36 с.

Навчальні програми

6. Яковець Н.І., Аніщенко О.В., Дубровська Л.О., Крига Т.І., Стрельнікова Н.М., Шевчук М.О., Супруненко М.І., Яковець О.В. Вступ до спеціальності : навчальна програма / За ред. Н.І. Яковець. – Ніжин : Видавництво НДПУ ім. М. Гоголя, 2003. – 9 с.
7. Аніщенко О.В. Наукова організація праці учнів і педагогів в історії загальноосвітньої школи України : навчальна програма спецкурсу / О.В. Аніщенко. – Ніжин : МІЛАНІК, 2008. – 19 с.
8. Аніщенко О.В. Програма спецкурсу з педагогіки (навчальної дисципліни за вибором студента) „Наукова організація праці учнів і педагогів в історії загальноосвітньої школи України” для спеціальності 6010100 – „Педагогіка і методика середньої освіти. Мова та література (англійська)” напряму 0101 – „Педагогічна освіта” (за вимогами кредитно-модульної системи) : затверджена ректором НДУ ім. М. Гоголя 26.06.2008 / О.В. Аніщенко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2008. – 16 с.

Статті у наукових фахових виданнях

9. Аніщенко О.В. Навчальна література для початкової школи: гендерний аналіз / О.В. Аніщенко // Проблеми сучасного підручника: Зб. наук. праць; Ред. кол. В.М. Мадзігон, Н.М. Бібік та ін. – К. : Педагогічна думка, 2003. – Вип. 4. – С. 252-257.
10. Аніщенко О.В. Наукові засади організації праці у закладах професійної освіти (кінець XIX – початок XX століття) / О.В. Аніщенко // Наукові записки Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин, 2004. – №1. – С. 150-152.
11. Аніщенко О.В. Підручникотворення у світлі санітарно-гігієнічних досліджень (кінець XIX – початок XX століття) / О.В. Аніщенко // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць ; ред. кол. В.М. Мадзігон, В.В. Крижко та ін. – К.; Бердянськ, 2004. – Вип. 5. – С. 23-28.
12. Аніщенко О.В. Нововведення у вищій школі у контексті наукової організації праці (80-ті роки XX століття) / О.В. Аніщенко // Наукові записки Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин, 2004. – №4. – С. 114-118.
13. Аніщенко О. Нововведення у вищій школі у контексті наукової організації праці (60-ті роки XX століття) / О. Аніщенко // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи : зб. наук. праць / Ред. кол. Н.Ф. Федорова (відп. ред.) та ін. – К. : Інститут реклами, 2005. – Вип. 9. – С. 66-71.
14. Аніщенко О.В. Наукова організація праці педагога професійної школи:

- вітчизняний досвід / О.В. Аніщенко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин, 2005. – №4. – С.181-183.
15. Аніщенко О.В. Проблема наукової організації праці у довідковій літературі з педагогіки (1995-2006 рр.) / О.В. Аніщенко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин, 2006. – № 4. – С. 76-80.
  16. Аніщенко О.В. Діяльність лікарів у закладах професійної освіти у контексті наукової організації праці (1818 – 1919 рр.) / О.В. Аніщенко // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. праць / редкол.: І.А. Зязюн (голова) та ін. – К. ; Вінниця : ДОВ „Вінниця”, 2006. – Вип. 11. – С. 115-120.
  17. Аніщенко О.В. Фізичне виховання учнів у контексті завдань наукової організації праці: історико-педагогічний аспект / О.В. Аніщенко // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. праць / редкол.: І.А. Зязюн (голова) та ін. – К. ; Вінниця : ДОВ „Вінниця”, 2007. – Вип. 14. – С. 83-89.
  18. Аніщенко О. Наукова організація праці учнів професійно-художніх навчальних закладів у контексті інтегративного підходу / О. Аніщенко // Професійно-художня освіта України : зб. наук. праць / редкол. І.А. Зязюн, В.О. Радкевич, Н.М. Чепурна та ін. – К. ; Черкаси : Вид-во „Черкаський ЦНТЕІ”, 2007. – Вип. IV. – С. 67-75.
  19. Аніщенко О.В. Психофізіологічний аспект наукової організації праці учнів / О.В. Аніщенко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2007. – №9. – С. 3-6.
  20. Аніщенко О.В. Організація навчальної праці та відпочинку вихованців дитячих притулків: історико-педагогічний аспект / О.В. Аніщенко // Вісник Київського міжнародного університету. Серія : Педагогічні науки. – 2007. – Вип. 10. – С. 13-24.
  21. Аніщенко О.В. Софія Русова про організацію навчальної праці у шкільній та позашкільній освіті / О.В. Аніщенко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин, 2007. – № 4. – С. 135-138.
  22. Аніщенко О.В. Організація робочих місць учнів в історії педагогічної науки і практики в Україні / О.В. Аніщенко // Педагогіка і психологія. – 2007. – №4. – С. 114-122.
  23. Аніщенко О. Проблема відпочинку учнів у контексті наукової організації праці: вітчизняний досвід / О. Аніщенко // Рідна школа. – 2007. – №11-12. – С. 73-75.
  24. Аніщенко О. Проблема НОП суб'єктів педагогічної діяльності у дисертаційних дослідженнях 60-80-х років ХХ століття / О. Аніщенко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин, 2007. – №2. – С. 202-205.
  25. Аніщенко О. Проблема запровадження інформаційних технологій навчання у контексті наукової організації праці / О. Аніщенко // Інформаційні технології і засоби навчання: електронне наукове фахове видання / гол. ред. : В.Ю. Биков. – 2007. – №3(4) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : 05.01.2008 <<http://www.ime.edu-ua.net/em4/emg.html>>. – Заголовок з екрану. – Мова укр.

26. Аніщенко О.В. Академік С.Я. Батишев про наукову організацію праці й наукову організацію навчально-виховного процесу у ПТНЗ / О.В. Аніщенко // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2007. – Вип. III-IV. – С. 163-170.
27. Аніщенко О. Технології концентрованого навчання у контексті наукової організації праці школярів / О. Аніщенко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин, 2008. – №2. – С. 62-66.
28. Аніщенко О. Всеукраїнський інститут праці як осередок науково-дослідної роботи з НОП в Україні (1921-1926 рр.) / О. Аніщенко // Професійно-технічна освіта. – 2008. – №1. – С. 45-47.
29. Аніщенко О.В. Проблема наукової організації праці учнів у дисертаційних дослідженнях російських науковців (90-і роки ХХ століття) / О.В. Аніщенко // Педагогічний процес: теорія і практика. – 2008. – Вип. 1. – С. 6-16.
30. Аніщенко О. Проблема наукової організації праці учнів у школах в Україні (50-і роки ХХ століття) / О. Аніщенко // Вісник Київського Міжнародного університету. – 2008. – Вип. 11. – С. 21-32.
31. Аніщенко О.В. Підготовка педагогів до організації праці учнів на наукових засадах (на прикладі вітчизняних педагогічних курсів) / О.В. Аніщенко // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2008. – Вип. I. – С. 159-166.
32. Аніщенко О.В. Професійно-педагогічна компетентність вчителя у галузі наукової організації праці учнів / О.В. Аніщенко // Інформаційні технології і засоби навчання : електронне наукове фахове видання / гол. ред. : В.Ю. Биков; ПТЗН АПН України, ЦППО АПН України. – 2008. – Вип. 2(6) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ime.edu-ua.net/em6/emg.html>. – Заголовок з екрану.
33. Аніщенко О.В. Професійна підготовка робітничих кадрів за методикою Центрального інституту праці / О.В. Аніщенко // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. праць / редкол.: І.А. Зязюн (голова) та ін. – К. ; Вінниця : ДОВ „Вінниця”, 2008. – Вип. 18. – С. 178-183.
34. Аніщенко О.В. Наукова організація праці школярів у доробку вчених Українського інституту комунальної гігієни / О.В. Аніщенко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – Харків, 2008. – №10. – С. 6-9.
35. Аніщенко О. Педагогічний аспект НОП у діяльності Центрального інституту праці (20-30-і роки ХХ століття) / О. Аніщенко // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2008. – С. 199-208.
36. Аніщенко О.В. Дидактична складова у структурі наукової організації праці учнів закладів професійно-художньої освіти / О.В. Аніщенко // Професійно-художня освіта України: Зб. наук. праць / редкол. І.А. Зязюн, В.О. Радкевич, Р.П. Шмагало та ін. – К. ; Черкаси : Вид-во „Черкаський ЦНТЕІ”, 2008. – Вип. V. – С. 74-81.
37. Аніщенко О. Педагогічний процес у професійній і загальноосвітній школі: проектування на засадах наукової організації праці / О. Аніщенко // Наукові записки Національного пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова : зб. наук. статей. Серія : пед. та історичні науки. – К. : Вид. НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. – Вип. 78. – С. 12-22.

Статті у збірниках наукових праць та інших виданнях

38. Аніщенко О.В. Інтенсифікація та оптимізація навчального процесу в школі у контексті наукової організації праці / О.В. Аніщенко // Фізико-математичний збірник : зб. наук. праць. – Ніжин : Вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. – С. 139-142.
39. Аніщенко О. Наукова організація праці у технікумах (1960-1965 рр.) / О. Аніщенко // Професійне навчання на виробництві : зб. наук. праць / ред. кол. Н.Г. Ничкало та ін. – К. : Наук. світ, 2006. – Вип. II. – С. 283-291. (0, 5 д. а.)
40. Аніщенко О. Проблема стилів педагогічного спілкування у контексті здоров'язберігаючої педагогіки / О. Аніщенко // Педагогічна освіта і освіта дорослих: європейський вимір : зб. наук. праць / за ред. І.А. Зязюна, Н.Г. Ничкало. – К. ; Хмельницький, 2008. – С. 365-375.
41. Аніщенко О.В. Вплив природничо-математичних, технічних наук на забезпечення наукової організації праці учнів / О.В. Аніщенко // Фізико-математичні записки : зб. наук. праць. – Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2008. – С. 69-74.
42. Аніщенко О.В. Гігієна праці // Енциклопедія освіти / АПН України ; авт. кол. : Н.М. Авшенюк, Т.Ф. Алексєєнко... О.В. Аніщенко та ін. ; гол. ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 135-136.
43. Аніщенко О.В. Культура праці // Енциклопедія освіти / АПН України ; авт. кол. : Н.М. Авшенюк, Т.Ф. Алексєєнко... О.В. Аніщенко та ін. ; гол. ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 442.
44. Аніщенко О.В. Наукова організація праці // Енциклопедія освіти / АПН України ; Авт. кол. : Н.М. Авшенюк, Т.Ф. Алексєєнко... О.В. Аніщенко та ін.; гол. ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 548-549.
45. Аніщенко О.В. Працевдатність // Енциклопедія освіти / АПН України ; авт. кол. : Н.М. Авшенюк, Т.Ф. Алексєєнко... О.В. Аніщенко та ін. ; гол. ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 706.
46. Аніщенко О.В. Професійна культура // Енциклопедія освіти / АПН України ; авт. кол.: Н.М. Авшенюк, Т.Ф. Алексєєнко... О.В. Аніщенко та ін.; гол. ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 724-725.
47. Аніщенко О.В. Професія // Енциклопедія освіти / АПН України ; авт. кол.: Н.М. Авшенюк, Т.Ф. Алексєєнко... О.В. Аніщенко та ін.; гол. ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 742-743.
48. Аніщенко О.В. Робоче місце учня // Енциклопедія освіти / АПН України ; авт. кол. : Н.М. Авшенюк, Т.Ф. Алексєєнко... О.В. Аніщенко та ін. ; гол. ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008.– С. 785.

Тези доповідей у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій

49. Аніщенко О.В. Гендерний аналіз навчальної літератури з англійської мови для закладів загальної середньої освіти / О.В. Аніщенко // Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 11-13 грудня 2003 р.). – К. : ПЦ „Фоліант”, 2003. – С. 224-227.
50. Аніщенко О.В. Гендерно орієнтована підготовка педагогів у контексті наукової організації праці / О.В. Аніщенко // Динаміка наукових досліджень – 2004 :

- матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 23-30 червня 2004 р.). – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2004. – Том 25. Педагогіка. – С. 9-10.
51. Аніщенко О.В. Ергономічна підготовка спеціалістів у вищих технічних навчальних закладах: вітчизняний та зарубіжний досвід // Науковий потенціал світу – 2004 : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 1-15 листопада 2004 р.). – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. – Том 38. Проблеми підготовки фахівців. – С. 4-5.
  52. Аніщенко О.В. Оптимізація умов для розумової праці школярів у контексті ергономічних і гендерних досліджень / О.В. Аніщенко // Образование и школа XXI века : материалы IV Международной научно-практической конференции (г. Чернигов, 21-22 ноября 2004 г.). – Чернигов, 2004. – С. 117-121.
  53. Аніщенко О.В. Наукова організація праці у ПТНЗ у навчальних посібниках С.Я. Батишева / О.В. Аніщенко // Динаміка наукових досліджень – 2005 : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 20-30 червня 2005 р.). – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2005. – Том 33. Серія: Педагогічні науки. Проблеми підготовки фахівців. – С. 7-8.
  54. Аніщенко О.В. Наукова організація професійної підготовки робітників художнього профілю // Стратегические вопросы мировой науки – 2007: материалы II Международной научно-практической конференции (г. Днепропетровск, 15-18 февраля 2007 г.). – Днепропетровск : Наука и образование, 2007. – Том 1. Педагогические науки. Музыка и жизнь. – С. 22-24.
  55. Анищенко Е.В. Эстетико-эргономический аспект научной организации труда учащихся общеобразовательных и профессиональных учебных заведений / Е.В. Анищенко // Проблемы и перспективы индустриально-инновационного развития : материалы Международной научно-практической конференции (г. Алматы, 27-28 апреля 2007 г.); Под общ. ред. А.Д. Сапарбаева. – Алматы : Изд-во АГТУ, 2007. – С. 119-123. (0, 35 д. а.)
  56. Аніщенко О. Інструктаж у контексті завдань наукової організації праці учнів ПТНЗ: погляд у минуле і сьогодення / О. Аніщенко // Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 24-26 жовтня 2007 р.). – Хмельницький : Авіст, 2007. – С. 194-199.
  57. Аніщенко О.В. Спецкурси з наукової організації праці у професійній підготовці вчителів: історія та сьогодення : материалы IV Mezinárodní vědecko-praktická conference „Nastolení moderní vědy – 2008” (м. Дніпропетровськ – м. Прага (Чехія), 27.09. – 05.10.2008) / О.В. Аніщенко. – Praha : „Publishing House Education and Science” s.r.o., 2008. – Díl 5. Pedagogika. – С. 66-70.
  58. Аніщенко О.В. В.О.Сухомлинський про наукову організацію праці у школі : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції „Ідеї андрагогіки в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського та їх реалізація в сучасних умовах” / О.В. Аніщенко // Ученые записки Крымского Республиканского института последипломного педагогического образования. – Симферополь, 2008. – №11. – С. 7-9.

Довідкові видання

59. Анищенко Е.В. Научные основы организации труда в профессиональных учебных заведениях для женщин: опыт России и зарубежных стран / Женское профессиональное образование: Библиографический указатель (1868-1917) / Е.В. Анищенко; под ред. Н.Г. Ничкало. – Нежин : Наука-Сервис, 2006. – С. 9-14.

АНОТАЦІЇ

Аніщенко О.В. Проблема наукової організації праці учнів загальноосвітньої і професійної школи в історії розвитку педагогічної науки і практики в Україні (кінець XIX – XX століття). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук із спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України, Київ, 2009.

У дисертації висвітлено історію розвитку наукової організації праці (НОП) учнів загальноосвітньої і професійної школи в Україні наприкінці XIX – упродовж XX століття; схарактеризовано стан дослідженості обраної теми у педагогічній теорії; розкрито сутність ключових понять, зміст і структуру наукової організації праці учнів з позицій міждисциплінарного підходу; теоретично обґрунтовано періодизацію розвитку наукової організації праці учнів у загальноосвітній і професійній школі в Україні; розкрито особливості НОП школярів у контексті педологічних досліджень; виявлено тенденції розвитку наукової організації праці школярів, а також учнів у системах підготовки кваліфікованих робітників; проаналізовано основні напрями та організаційні форми професійно-педагогічної підготовки педагогів до організації праці учнів на наукових засадах; висвітлено особливості професійно-педагогічної компетентності вчителів з наукової організації праці учнів в умовах інформаційно-технологічного розвитку суспільства; здійснено прогностичне обґрунтування реалізації міждисциплінарного підходу у галузі організації праці учнів загальноосвітньої і професійної школи на наукових засадах.

Ключові слова: наукова організація праці учнів, загальноосвітня і професійна підготовка, педагогіка праці, професійна гігієна, міждисциплінарний підхід.

Анищенко Е.В. Проблема научной организации труда учащихся общеобразовательной и профессиональной школы в истории развития педагогической науки и практики в Украине (конец XIX – XX век). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Институт педагогического образования и образования взрослых АПН Украины, Киев, 2009.

В диссертации воссоздана история развития научной организации труда (НОТ) учащихся общеобразовательной и профессиональной школы в Украине в конце XIX – на протяжении XX века. Проанализировано состояние исследованности избранной темы в педагогической теории на основе изучения архивных источников, научно-методических, историко-педагогических, психологических, философских материалов, отчетной документации разных учреждений и административных лиц, а также результатов диссертационных исследований, содержания периодических

изданий, в которых освещается названная проблема.

Раскрыта сущность ключевых понятий, содержание и структура научной организации труда учащихся общеобразовательной и профессиональной школы на основе междисциплинарного подхода. Обоснование структуры НОТ учащихся осуществлено в контексте взаимосвязи всех ее составляющих (педагогической, психологической, социальной, экономической, организационно-управленческой и пространственно-предметной). Показана взаимосвязь проблемы научной организации труда учащихся с результатами исследований в области медицины, педагогики, психологии, эргономики, менеджмента и других наук, научных направлений. Отображены основные методы исследования научной организации труда учащихся в общеобразовательной и профессиональной школе на разных этапах их развития.

С учетом социально-экономических, общественно-политических событий в Украине, а также специфических целей, задач и функций, некоторых зарубежных тенденций в области научной организации труда раскрыты особенности организации труда учащихся на разных этапах развития общеобразовательной и профессиональной школы. Разработана периодизация развития научной организации труда школьников и учащихся профессиональной школы в Украине и осуществлено ее теоретическое обоснование.

Выявлены тенденции развития научной организации труда учащихся в общеобразовательных учебных заведениях, а также в учебных заведениях начального профессионального и профессионально-технического образования. Изложены особенности научной организации труда школьников в контексте педологических исследований.

Освещены роль и значение некоторых международных, всероссийских и региональных конференций, выставок, съездов в контексте организации труда учащихся на научной основе. В контексте исследуемой проблемы значительное внимание уделено деятельности отдельных научно-исследовательских учреждений, Украины, законодательному обеспечению общеобразовательной и профессиональной школы на разных этапах их развития.

Воспроизведены и проанализированы выявленные оригинальные документы, характеризующие педагогические, психологические, организационные, предметно-пространственные и другие особенности учебно-воспитательного процесса в исследуемых учебных заведениях. Сформулированы основные требования к созданию традиционных и электронных учебников для учащихся (санитарно-гигиенические, педагогические, технические, эргономические).

Разработана хронологическая таблица документов, в которой систематизированы основные события и факты из истории развития научной организации труда учащихся общеобразовательной и профессиональной школы исследуемого периода.

Проанализированы основные направления и организационные формы профессионально-педагогической подготовки педагогов к организации труда учащихся на научной основе. Определены особенности профессионально-педагогической компетентности учителей в области научной организации труда учащихся в условиях информационно-технологического развития общества. Компетентность педагога охарактеризована в контексте психологической,

дидактической, психофизиологической, гендерной, регламентно-нормативной, организационно-управленческой, интерперсональной, эколого-валеологической, информационно-технологической составляющих.

Изучены и проанализированы учебно-методические, справочные труды по педагогическим дисциплинам для студентов высших педагогических учебных заведений, изданные в конце XIX – на протяжении XX веков.

Осуществлено прогностическое обоснование реализации междисциплинарного подхода в области научной организации труда учащихся общеобразовательной и профессиональной школы. Уделено внимание характеристике дистанционного образования как важной составляющей образования на протяжении всей жизни в контексте медиадидактики, аудиовизуальной культуры личности.

В диссертационном исследовании определены перспективы дальнейших научных исследований проблемы содержания и структуры научной организации труда субъектов педагогической деятельности.

Ключевые слова: научная организация труда учащихся, общеобразовательная и профессиональная подготовка, педагогика труда, профессиональная гигиена, междисциплинарный подход.

Anishchenko O.V. The problem of pupils' scientific labour management in secondary and vocational schools in the historical development of pedagogical theory and practice in Ukraine (the end of XIX – XX century). – Manuscript.

The thesis for a Doctorate Degree in Pedagogical Studies. Speciality 13.00.01 – General Pedagogy and the History of Pedagogy. – The Institute of Pedagogical Education and Adult Education at the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2009.

The dissertation deals with the historical development of pupils' scientific labour management (SLM) in secondary and vocational schools in Ukraine at the end of the XIX – during the XX century; the extent to which the chosen theme has been investigated in pedagogical theory has been characterized; the meaning of the key concepts, the contents and the structure of the pupils' scientific labour management have been revealed from the position of multidisciplinary approach; the periodization of pupils' scientific labour management development in secondary and vocational schools in Ukraine has been grounded theoretically; the peculiarities of pupils' SLM have been cleared in the context of pedagogical researches; the new tendencies in the development of pupils' labour management in the systems of qualified workers' training have been brought to light; the main directions and organization forms of teachers' professional training for scientific labour management have been analysed; the peculiarities of teachers' professional competence in pupils' scientific labour management in the conditions of informational and technological society development have been enlightened; the prognostic grounding of multidisciplinary approach in the field of pupils' SLM in secondary and vocational schools has been determined.

Key words: pupils' scientific labour management, secondary and vocational training, pedagogics of labour, professional hygiene, multidisciplinary approach.